

ЛУБИЛЕЈИ

200. година од рођења

Петра II Петровића Његоша

Академик Миомир ДАШИЋ*

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ У РЕВОЛУЦИЈИ 1848-1849. ГОДИНЕ У МЕМОАРСКИМ ЗАПИСИМА МАТИЈЕ БАНА

ABSTRACT: *Petar II Petrović Njegoš expressed his political views on the revolution 1848-1849 in many letters. It is pointed out that because of the negative views of Hungarian and Italian revolutionary elite, Serbs and Croats sided with Viennese court against the revolution. Njegoš' four meetings with Matija Ban were very significant and had serious political consequences. Njegoš' ideas on unification are also briefly mentioned.*

KEY WORDS: *Njegoš, revolution 1848-1849, Serbs, Croats, Montenegrins, Matija Ban*

1.

О Петру II Петровићу Његошу (1813–1851), митрополиту и владару Црногорско-брдске државе (1830–1851), историографија је исписала више хиљада страница, прије свега црногорско-српска. Прошлост Црне Горе Његошевог доба, међутим, заокупљала је пажњу и многих страних научника. Библиографија о Његошу броји преко 17.000 јединица – монографија, зборника радова и других посебних издања, разних студија, есеја, чланака, популарно писаних текстова, као и разноврсних других радова и прилога, расутих у многим часописима, ревијама, дневној штампи и другој периодици. И поред свега написаног, не престаје занимање за Његошево дјело и његово вријеме у Црној Гори.

Његош је интелектуално спадао у најдаровитије и најобразованије владаре свога времена у Европи. „Пустињак цетињски“, како је сам себе назвао, у оригиналу је читао дјела Волтера, Игоа, Пушкина, При-

* Аутор је редовни члан Црногорске академије наука и умјетности.

родну историју Бифона, и друге европске писце. Познато је да је одржавао тијесне везе са познатим књижевницима онога времена, прије свега са српским: Симом Милутиновићем, Вуком Караџићем, Љубомиром Ненадовићем, Милицом Стојадиновић, Матијом Баном, Бранком Радичевићем и његовим кругом младих литерата у Бечу, са културним посленицима окупљеним око Матице српске и другим познатим личностима из друштвеног и јавног живота Кнежевине Србије и српског народа уопште. Одржавао је тјешње културне односе и са хрватским и словеначким писцима: Петром Прерадовићем, Иваном Мажуранићем, Људевитом Гајем, Станком Вразом, Јернејем Копитаром и другим значајнијим јавним дјелатницима са простора Троједне Хрватске и Словеније. Пријатељевао је, и хладио односе, и са познатим италијанским пјесником Николом Томазеом, поријеклом Словеном из Далмације, и дубровачким књижевником Медом Пуцићем.

Његош је одржавао, путем преписке, пријатељске политичке везе са кнезом Србије Александром Карађорђевићем и истакнутим државником оновремене Србије Илијом Гарашанином. О томе пријатељству свједоче бројна писма које је Његош размјењивао са кнезом Карађорђевићем у револуцији 1848–1849. године.¹

Природно даровит – радозналост духа, завјетован сазнању, снажне интелектуалне енергије – Његош је од ране младости ширио свој сазнајни хоризонт – савременици су оставили свједочанства да је лично владао руским, француским и италијанским језиком, а користио се и њемачким. Он је поета у чијем пјесништву доминира драма космичног стварања каквог није било до њега; та драма стваралаштва ни послје њега није досегнута. О томе свједоче три Његошева велика спјева: *Луца микрокозма*, *Горски вијенац* и *Шћепан Мали лажни цар* – дјела која представљају јединствену мисаону синтезу о најважнијем друштвеном животу онога доба. Прије ових дјела надвременског поетског и филозофског значаја, Његош је објавио и доста јуначких пјесама, неких је и аутор. Сима Милутиновић је у својој књизи *Пјеванија црногорска и херцеговачка* (1833) штампао пет Његошевих пјесама. Талентовани млади пјесник је 1834. године објавио збирку од десет пјесама, међу којима су биле запажене: *Заробљени Црногорац* и *Црногорац к свемогућем богу*. У истој години Његош је штампао и четири јуначке пјесме (*Пјесма за Вида и Мирчету*, *Вук пријатељ овчији*, *Ударац на Мартиниће* и *Лијек јарости турске*). Све те пјесме, иако пуне историчности, наговјестиле су и пјесника неслућеног дара, великог талента и изванредног књижевног замаха. Иначе, Његош је аутор близу

¹ Петар II Петровић Његош: *Изабрана писма*, библиотека „Луца“, Графички завод, Титоград. Припремио за штампу др Јефто Миловић, 1967.

осамдесет епских и лирских пјесама које је у већини објавио за живота. Као што је већ речено, његова најзрелија дјела су *Луча микрокозма* (штампано у Београду 1845), *Горски вијенац* (штампан у Бечу 1847) и *Лажни цар Шћепан Мали* (штампан у Трсту 1851). Осим ових капиталних дјела написао је и спјевове: *Свободијаду*, *Кулу Буришића* и *Чардак Алексића*, а штампао је и збирку народних пјесама *Огледало српско*. Умро је 31. октобра 1851. године у Цетињу, гдје је прво сахрањен у Цетињском манастиру, а касније су његови земни остаци пренијети у цркву на Ловћену, коју је подигао 1845. године и посветио свом стрицу митрополиту Петру I Петровићу – 1834. године проглашен за свеца. Сада, послје седам сахрана, Његош почива у Маузолеју на Ловћену (од 1974. године).

Петар II Петровић Његош чини изузетну појаву не само међу ствараоцима на црногорском и јужнословенским просторима него и у европској цивилизацији онога доба уопште. Његова мисао је генијална, појмовно је цјеловита. У свим предметима које је опјевао правио је мисаоне синтезе с јасним и недвосмисленим филозофским визијама. Није ми циљ, а и не спада то у домен моје струке, да објашњавам Његошево књижевно дјело и његове, без сумње, ванвременске филозофске поруке, али, ипак, повод је да кажем да је он пјесник и мислилац који је о свим суштинским питањима и самог бића свијета саопштио поуздане интелектуалне одговоре. На тим својим полазишним сигурним основама Његош је темељио своје идеје и о историји, о друштвеним кретањима, о политици и о културолошким питањима, односно о обичајима садржаним у традицији народног духа не само Црногораца, односно Срба. У Његошевом поимању свијета, па и историје, доминира умност. Његови коначни судови и о историјским кретањима и појавама изведени су из његовог искуства и то не толико из његовог филозофског самообразовања које је изузетно, колико из истинске животне мудрости и промишљеног разумијевања правила живота у коме „правде име треба да светкује“, за све што се тиче људског бића вјечности и времена, простора у историји, правде, морала, свјетлости и свега другог што чини смисао човјековог живљења.

Његош, „Пустињак цетињски“, као пјесник поникао из куће Петровића – владика, владара и писаца, заувјек сједињен с Ловћеном, планином симболом Црне Горе – постао је свјетионик и духовна мјера за све што се од његовог времена мјери етички вриједним, прије свега у духовној историји црногорског, односно српског народа. Његово поетско и мисаоно дјело постало је спона различитих култура и цивилизација наших простора, његово дјело је неупоредиво, немјерљиво и самодовољно као свједочанство до којег интелектуалног духовног узвише-

ног нивоа може узрасти духовност са јужнословенских простора. Његош је изузетна појава у историји Црне Горе и Српства уопште.

Од изузетног историјског значаја за развој Црне Горе било је и Његошево владарско и државничко дјеловање. Његош је био први владар из лозе Петровић који је утемељио, у до тада разједињеном племенском друштву Црне Горе и Брда, трајне и дјелотворне органе власти који су сламали отпоре изградњи државе. У бесудној земљи, снагом државничке воље, Његош је организовао институције власти помоћу којих је стварао услове да државу уреди према европским грађанским мјерилима. Дјеловањем државних органа – *Црногорског сената, Гвардије и перјаничке службе* – Његош је и снагом силе одучавао Црногорце од самовоље, насиља, крвне освете, издаје, пљачке и других нечасних дјела. Он је заорао дубоку бразду настојању да у земљи племенске самовоље створи основе и за просвјетљивање народа. Отворио је прву државну школу, основао државну штампарију, завео плаћање пореза и тако створио аутономни основ за финансирање државних институција и народних потреба, подигао је прву јавну зграду, гдје су биле смјештене прве државне институције; на плану културе покренуо књижевни часопис и започео публикавање првих школских уџбеника и штампање књижевних дјела. Биљарда – прва државна зграда – постала је и Његошева резиденција, чиме је показао да је он и државник и владар, осим што је био митрополит Црне Горе, Приморја и Брда, и становник Цетињског манастира.

Овај синтетички осврт о Његошу владару, филозофу, владици, пјеснику, мисиоцу и државнику – у години слављења два вијека од његовог рођења (1813–2013), чије генијално књижевно-историјско, пјесничко и религиозно дјело и у овом нашем времену задивљује по својој надвремености – држим да није сувишан, иако је о Његошу, иначе, много и свестрано писано, и даље се пише. Ово слово има и функцију објашњења и Његошевог става и политичких погледа на сложена збивања у револуцији 1848–1849. у јужнословенским земљама у саставу оновремене Аустријске монархије, с акцентом на свједочење Матије Бана о сусретима и разговорима са Владиком.

2.

Револуција, која је почела у Паризу у фебруару 1848. године, брзо се прелила преко границе Француске и снажно потресла и уздрмала вишенационалну, вишеконфесионалну и мултикултурну Хабзбуршку монархију, коју су карактерисали и други сложени унутрашњи односи, прије свега још одрживи друштвено-економски феудални односи. Револуционарно врење почело је 13. марта 1848. у Бечу, када су студенти и

либерално грађанство збацили режим кнеза Метерниха. У Аустријском царству поједини народи су имали подређен положај, па су захтијевали равноправност у односу на Њемце и Мађаре. Револуција се брзо ширила по пространој царевини. Вал револуције у Аустријском царству, под чијом су се влашћу од 1797. године налазиле Далмација и Бока Которска са дијелом данашњег јужног црногорског приморја до Спича (Сутомора), заплуснуо је и овај дио јужнословенског простора. Разумије се, то није могло а да се политички забрињавајуће не одрази и на сусједну црногорско-брдску државу и њеног владара. С обзиром на одјек револуције у сусједству Црне Горе, Његош се од почетка револуционарних кретања ангажује, на одређен начин, у расплитању тих врло сложених догађаја не само на данашњем црногорском Приморју него и на много ширим јужнословенским просторима. Револуција у Монархији дошла је до пуног изражаја у полуфеудалној Мађарској; из темеља је уздрмала царски двор у Бечу. Како је у јужним дјеловима Мађарске била највећа концентрација Срба, то је од првих дана револуционарног гитања у овом дијелу Монархије, Његош показао велико интересовање за њихову судбину. Његош је, иначе, одраније одржавао духовне и културне везе са водећим личностима Карловачке митрополије, а од Мајске скупштине у Сремским Карловцима (1848), која је прогласила Војводство (Војводовину), као аутономну област у Монархији (постојала у вријеме револуције 1848–1849. и десет година послвије револуције – од 18. новембра 1849. до 27. децембра 1860. године), политичке и духовне везе су постале још снажније. Његош је одлуке Мајске скупштине, којој су присуствовала и два Црногорца, радосно поздравио. Од тада, он је са вођством Срба у аустријском царству одржавао снажније политичке везе, с будном пажњом пратио све што се дешавало не само у проглашеном Војводству, интересовао се за ставове и однос мађарске револуционарне владе према српском народу, давао политичку и моралну подршку Србима, храбрио их да истрају у одбрани својих националних права, која им је угрожавала мађарска политичка врхушка, посебно од ступања на политичку сцену Лајоша Кошута.

3.

Петар II Петровић Његош прве детаљније вијести о револуционарним збивањима у аустријском царству и њиховом одјеку међу Србима и Хрватима, примио је од Матије Бана (1818–1903), политичког емисара кнеза аутономне Кнежевине Србије Александра Карађорђевића и његове владе, у априлу 1848. године, с поруком о заједничком дјеловању Црне Горе и Србије у народном покрету Срба у Монархији. Матија Бан је у раздобљу између 1848. и 1851. године четири пута долазио на Це-

тиње, гдје је водио дипломатске разговоре са Његошем у својству специјалног емисара кнеза Карађорђевића и Илије Гарашанина, водећег државник оновремене Србије. Матија Бан је у вријеме својих посјета Цетињу (званично професор Лицеја, претече Велике школе у Београду) био повјерљива личност српске владе, овлашћен да са Његошем води повјерљиве дипломатске разговоре о догађајима и српском покрету у револуцији 1848–1849. године, и све до 1851. године, до преране смрти црногорског владара. О тим сусретима Бан је оставио занимљиве мемоарске записе који употпуњују Његошеву личност као владара, те и свједоче о богатству идеја које је чуо од њега.² Имајући у виду историјски контекст у којем су се сусрети и разговори Његоша и Бана одвијали, и, какав је њихов политички значај за разумијевање политичке и друштвено-економске ситуације у којој су дјеловали владари двије оновремене, међународно још непризнате српске државе – Црне Горе и Србије, постоји разлог да се позабавим овим мемоарским записима – значајним историјским извором. Наравно, ваља се позабавити и аутором овог мемоарског списка као релевантним свједоком. Утолико прије што је казивање овог Дубровчанина, српског писца и дипломате готово остало заборављено у фондovima великих библиотека, и у ријетким дипломатским архивима. Његошев јубилеј – двије стотине година од његовог рођења – побудио је радозналост потписаног да укаже на изворну историјску, и књижевну, вриједносну димензију, и на значај овог мемоарског списка, за који је један савремени историчар књижевности написао да се „може упоређивати са знаменитом путописном књигом прозе Љубомира Ненадовића, *Владика црногорски у Италији или Писма са Цетиња*“.³

Ко је био Матија Бан и како је стекао високо дипломатско повјерење владе Србије, те му је, у раздобљу од 1848. до 1851. године, повјерена мисија да четири пута посјећује Цетиње ради сусрета и разговора са Његошем као државником. Бан је и касније у политичком животу Србије као књижевник, професор, политичар и дипломата имао видно мјесто у јавном, политичком и књижевном животу Србије. Овај вриједни Дубровчанин рођен је 16. децембра 1818. године у Петровом Селу код Дубровника, у породици сиромашног берберина, досељеног из Босне. Основну школу и гимназију завршио је у Дубровнику. Приватно је изучавао филозофију код А. Маслаћа и педагошке науке код Н. Арбанаса. У фрањевачки ред је ступио 1834. године у Дубровнику, али је већ

² Матија Бан, *Подаци о Петру II Петровићу Његошу*, Мемоарска проза XVIII и XIX века, Зборник, Друга књига, приредио Душан Иванић, Едиција Српска књижевност: Мемоари, дневници, аутобиографије, књ. 16, Нолит, Београд, 1989.

³ Горан Максимовић, *Његош у мемоарским записима Матије Бана*, реферат на Научном скупу Матице Српске о Његошу, Нови Сад, 2007.

слједеће године из њега иступио. У Дубровнику је службовао у једној адвокатској канцеларији, а потом у катастру. Занимљиво је да је неколико година провео на Блиском истоку, на острву Халки (1839–1844) у цариградској (грчко-турској) средини, у Цариграду и Бруси, учећи грчки и турски, а повремено подучавајући у језицима и друге на свом имању у Анадолији. За вријеме боравка на Блиском истоку проширио је образовање и стекао високу културу.⁴

Док је боравио на Истоку, Матија Бан је упознао панславистичке планове пољске емиграције коју је предводио кнез Адам Чарториски. (Један огранак те емиграције дјеловао је у Цариграду на основу панславистичког плана кнеза Чарториског). План Чарториског га је толико заинтересовао да је одлучио да се 1844. године пресели у Србију, гдје је већ дјеловао Пољак Фрањо Зах, један од блиских сарадника кнеза Чарториског и његовог круга у Паризу. У Београду Бан ће остати да ради до краја живота. По досељењу у Београд прве три године био је васпитач кћерке кнеза Александра Карађорђевића. Као резултат тог његовог педагошког дјеловања настале су три свеске – *Воспитатеља женског* (1847)⁵. Тај Банов рад у двору учинио је да постане близак сарадник кнеза А. Карађорђевића и његовог министра Илије Гарашанина, те је као човјек особитог повјерења, обављао од 1848. до 1851. године више полувзваничних дипломатских мисија за владу Србије у Сремским Карловцима, Загребу, Задру, Дубровнику и Цетињу – носио је повјерљиве поруке тадашњим водећим политичким и националним првацима Срба, Хрвата и Црногораца. Имао је сусрете и разговоре са Јосифом Рајачићем, Стеваном Книћанином, Људевитом Гајем, баном Јосифом Јелачићем и Петром II Петровићем Његошем – ради сарадње за ослобођење српског и свих других јужнословенских народа.⁶

Матија Бан се, послје династичког преврата у Србији (одлуком Светоандрејске скупштине смијењен је кнез А. Карађорђевић), приклонио се политици кнеза Михаила Обреновића – од 1861. године био је шеф полувзваничног прес-бироа и националне пропаганде. Са тог положаја је пензионисан 1880. године.⁷ Од 1885. године живио је тихо на свом имању на тада далекој периферији Београда, гдје је подигао кућу и

⁴ Kamila Lucerna, *U spomen Matije Bana Dubrovčanina*, Ljetopis JAZU, 21, Zagreb, 1906, 126-168.

⁵ Светислав Вуловић, *Моралне и политичке искрице из политичке историје од Матије Бана*, Просветни гласник, ХИВ, Београд 1888; *Матија Бан*, Из Википедије, слободне енциклопедије, августа 2013.

⁶ Св. Вуловић, наведени рад; Павле Поповић, *Матија Бан и његов књижевни рад у Дубровнику*, Српски књижевни гласник, бр. 6, Београд, 1903, стр. 431-443; Г. Максимовић, нав. реферат, и други радови о М. Бану.

⁷ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша И Михаила*, Београд, 1933, стр. 57-59.

узорни виноград.⁸ Од четрдесетих година 19. вијека Бан је био један од најплоднијих српских писаца. Почео је да објављује књижевне саставе 1835. године у Дубровнику, на италијанском језику. Касније је у Београду на српском језику објавио велики број књижевних дјела. Писао је пјесме (штампао двије свеске *Различних пјесама* у Београду, 1853, 1861), и два спјева: *Прометеј* и *Лазар, новски војвода*. Објавио је неколико историјских драма у духу класицизма, међу којима се, по оцјени историчара књижевности, најуспјешнијом сматра *Мејрима или Бошњаци* (1849). Написао је укупно тринаест драма с историјском тематиком: *Миљенко и Добрила* (1850), *Смрт кнеза Доброслава* (1851), *Смрт Уроша Петога*, (1852), *Краљ Вукашин* (1857), *Цар Лазар или Пропаст на Косову* (1858), *Таковски устанак* (1859), *Ускрс српске државе* (1862), *Цвијети србске* (1865), *Марта Посадница или Пад Великог Новгорода* (1872), *Маројица Кабога* (1880), *Јан Хус* (1884), *Кнез Никола Зрински* (1888). Све ове његове драме су мало запажене, остале су у сјени савременика – Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Једино је остала запажена његова трагедија *Цар Лазар*, будући да је њеним садржајем одбацио легенду о Вуку Бранковићу, као издајнику у Боју на Косову (1389) – приказана је личност Бранковића позитивним драмским јунаком.⁹ Краљевска српска штампарија у Београду, у раздобљу од 1889. до 1892. године објавила је у осам томова *Дјела Матије Бана*. Његови радови су превођени на више језика: француски, руски, њемачки, пољски, чешки и словачки.

Матија Бан је био редовни члан Друштва српске словесности, касније Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. Југословенска академија знаности и умјетности одала му је признање избором за свог дописног члана. Умро је у Београду, 13. марта 1903. године.

Матија Бан је одржавао сталне везе са својим родним крајем. У Дубровнику, приликом одласка у дипломатску мисију на Цетиње, дуже је боравио и покренуо забавни календар *Дубровник* (1849), чији је био уредник у три његове свеске. Од 1852. па до пензионисања 1880. године био је професор на Лицеју а потом на Великој школи, гдје је предавао француско-славјанску књижевност као дио свјетске књижевности.

Матија Бан се активно бавио политиком у револуционарном периоду 1848–1849. године, и касније. Њему се приписује да је био осни-

⁸ По Бану се тај дио данашњег великог београдског насеља назива Баново Брдо, а да и многи Београђани, изузев ријетких познавалаца историје и историје књижевности и не знају ко је био Матија Бан.

⁹ Горан Максимовић, *Матија Бан (Петрово Село код Дубровника, 1818 – Београд, 1903)*. Фелтон: “Заборављени писци српског 19. вијека”, *Бестселер*, год. III, бр. 63, Београд, 8. август 2008, стр. 4.

вач једног политичког програма националног ослобођења и уједињења Јужних Словена. Заступао је политички став да би будућа држава требало да буде нека уређена унија Србије и Хрватске, којој би се касније, по жељи, по ослобођењу од турског царства, прикључила и велика Бугарска. С тим концептом федеративне јужнословенске државе, који је очигледно био у сагласности са *Начертанијем* Илије Гарашанина, М. Бан је долазио на Цетиње, гдје је водио политичке разговоре са Његошем – заједно су стварали план о ослобођењу српског народа под турском влашћу.

х х х

Мемоарске записе: *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, Матија Бан је објавио у листу *Преодница*, у Београду, 1984. године, у пет наставака.¹⁰ Према његовом свједочењу, он је, као повјерљива личност кнеза Александра Карађорђевића, послат (у дипломатској мисији) на Цетиње – последице избијања револуције у Аустријском царству, марта 1848. године, „кад се била узрујала сва скоро Европа, те народу српском претијаше велика опасност не само у Угарској него и у Далмацији, а посредно и у самој Србији“, са задатком да Његоша информише о ставу да Србија и Црна Гора заједнички дјелују у насталим историјским околностима. Прије него што је отишао половином априла 1848. године на Цетиње, Матија Бан је „био послан народним гласом“ у Карловце патријарху, онда још митрополиту, Рајачићу, у Загреб тек именованом бану Јелачићу, те у Задар и Дубровник, гдје је саопштавао поруке о заједничком дјеловању Срба и Хрвата у револуционарним превирањима у Хабзбуршкој монархији. У свим именованим варошима задржавао се у посљедњој декади марта и првој половини априла 1848. године „више дана“ у разговорима са поменутих националним првацима, па је тек „око половине априла могао стићи на Цетиње“. Бан помиње да је на Цетињу одсио „у једној малој гостионици“ и одмах писао „владичином тајнику Д. Милаковићу молећи га за приступ к Владици“. До тада Милаковића је познавао „само по имену, а тад се познасмо и лично“, (перјаник га одвео Његошевом секретару). Милаковић је – пише Бан – „уман и честит човек у пуном смислу, а патриот каквих бих моме народу тисућама желио“. Пошто су кратко разговарали „о ондашњим догађајима и приликама“, Његош је послао перјаника с поруком да Бана очекује у својој резиденцији – Биљарди. Бан је оставио лијеп и живописан опис ентеријера ове државне зграде, у којој се срео са сенаторима и

¹⁰ Матија Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, *Преодница*, год. I, Београд, бр. 7, 8, 9, 10, 11.

многим другим народним старјешинама (у с богатим одијелима) који су га у сали, гдје се налазио билијар, дочекали у стојећем ставу. Међу гларварима Бан је одмах запазио „на горњем углу биљара висока и лепа Црногорца у народном оделу, где се на мене осмехну“ (и „одвојивши се од осталих“), био је то Владика с којим се срдачно поздравио – „пољубив га у руку, изручим му поздрав“, на који је одговорио „веома смишљено и речито“.¹¹

Матија Бан је Његошу укратко изложио политику Србије према ондашњим околностима, „и догађајима који су се могли отуд изродити“, а потом му је описао политичко стање како га је „нашао у Срему, Славонији, Хрватској и Далмацији“. Бан је саопштио црногорском владару и шта је „свршио у Карловцима и у Загребу“, као и разлог овог доласка к њему. „За све време што сам говорио“ – каже Бан, Његош га није „ниједном речи прекинуо, гледао је пред собом у тле, а само би погледао упро у мене очи“. Када је Бан свршио свој реферат, Његош га је последије кратке ћутње, узео за руку и дословно рекао: „Хвала влади српској на томе за чим је прегнула, а вама на лепој вест и труду. Добро рекосте да у таквом покрету за спасење српско не сме изостати и црногорска пушка. Знате ли шта сам био наумио радити да ми нисте дошли? Спремах се да скупим четири хиљаде мојих Црногораца, па с њим да прегазим турско земљиште, упаднем у Србију и приморам српску владу на дјелање. Али ево, богу хвала, тога већ не треба. Држаћу Приморце у запату да не развијају заставу Св. Марка, а за даљу радњу чекаћу док ми не јавите да су сазрели догађаји“.¹²

Његош је, Бан каже, изненадно, након сусрета и разговора у Биљарди, дошао к њему у гостионицу, гдје су наставили разговор. На Банове изразе захвалности на почасти коју му је Владика учинио посјетом, он га је прекинуо ријечима: „Оставимо комплименте западњацима, а ми ћемо као два чиста Србина разговарати се са срцем на длану“. Владика је Бану поставио питање када мисли натраг, и кад му је одговорио: „Прекосутра, ако ви допуштате“. Владика је одговорио: „Кад би стајало до мене, ја вас не бих тако скоро од себе отпустио; сам сам и мученик на овим стијенама као Прометеј на Кавказу; али разумем да се морате што пре враћати у Београд“. Ставио је госту до знања да до поласка пароброда из Котора има неколико дана („до суботе“), па би-

¹¹ „Жубор усхићења трептао је по дворани; али на један његов знак сви се уклонише. Остадосмо сами. Понуди ме да седнем, па се и он ували у једну огромну наслоњачу црном кожом превучену“.

¹² Матија Бан у наставку каже да се последије овог првог сусрета и разговора с Владиком задовољан вратио у гостионицу и сјео да одмах подробно напише извјештај о разговору с Владиком. Разговор под наводницима штампан је курзивом у мемоарским записима.

сте могли до „тога дана овде почекати“. Бан је на ту понуду одговорио да би то радо учинио „да немам у Приморју више којешта да посвршавам“ и да је наумио да то учини управо до поласка пароброда из пристаништа у Котору; у противном изгубио би „пуних седам дана“, будући да га у Трсту очекује важан посао, а кашњење од седам дана је „у садашњим приликама сувише“. Након тог разговора Његош је позвао Матију Бана к себи на сијело, а сјутрадан, у „подне на ручак“... Прије него су се растали, Његош је изразио Бану захвалност на пјесми коју му је прије двије године (1846) посветио у којој су Црногорци упоређени са соколовима, и прве стихове одрецитовао.¹³ Наставио је коментаром *јесмо соколови, „на и грабљиви као они“*. *„Али божија ми вјера, не што бисмо тако хтјели, него што смо на то приморани. Ја задржавам Црногорце од грабежа на аустријској страни, јер су нам тамо све сама хришћанска браћа, али на страни турској морам често заклопити очи и дати им одушка“*.¹⁴

Бан пише да му се Његош тада пожалио на своје Црногорце који стално пљачкају „турадију“, а насрћу и на „ришћане“ у Приморју, и да ће то стање трајати све докле „год се не иселимо из ових кршева“. *„А да би се могли иселити, треба најпре да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршију, а књаз српски у Призрен. Мени духовна, а њему световна власт над народом слободним и усрећеним“*.¹⁵ У свом романтичарском заносу Његош је рекао да је то његов „златни сан“, али се запитао да ли ћемо то доживјети?

На ову Његошеву изјаву, у којој је експлицитно исказана суштина његове националне и политичке идеологије, касније су се често позивали политички вође и историчари (у историографији) и Црне Горе и Србије. Његошева мисао, забиљежена Бановим пером, често је цитирана. Она је постала необилазна у политичким разговорима и споразумима као мото како и на који начин да се изврши подјела српских области у ослободилачким ратовима Црне Горе и Србије у 19. вијеку, и све до коначног слома Турског царства на Балканском полуострву 1912. године. Улазећи у рат 1912. године, против петовјековног окупатора, владе Црне Горе и Србије споразумјеле су се да, након протјеривања турске

¹³ Бан пише да је Његош почео свечаним гласом да рецитије стихове:

“Гомила хриди стоји, ужасна гора,
Главу јој гром лупа;
Ноге вал мути мора;
Ту ко соко гњездо
Горјанин свој дом стави...

¹⁴ Курзив је у оригиналу мемоарских записа М. Бана, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, стр. 99.

¹⁵ Исто, стр. 99-100.

власти, Пећ са Пећком патријаршијом припадне Црној Гори, а Призрен, као средњовјековна пријестоница српске државе, уђе у састав Краљевине Србије. Лондонским и Букурешким миром тако је и поступљено.

У наставку дијалога Бан каже да је Његош односе Срба и Хрвата у револуцији овако видио: Истина је да су „садашњи Срби и Хрвати сложни, а европске владе скоро све занете код куће; ипак смо окружени моћним непријатељима, а средства нам недовољна“. Он, Његош, би могао, ако би обезбиједио „свуд наоколо границе“, да Србима и Хрватима помогне у борби за ослобођење са „шест до седам хиљада бораца, који би чудеса починили“, али за њихову опрему би морао да има материјална средства – муницију, храну и „понешто новаца“. Јер, ако би се без опскрбе кренуло, Црногорци „као људи у нужди“, плачкали би „без разлике и турска и ришћанска“ села, тако бисмо претворили „и пријатеље у непријатеље“, те лако „и саму циљ промашили“. Замолио је Бана да ово саопшти у Београду да се има у виду како бисмо се кренули у реду, „на онда што бог даде и срећа јуначка“. Након тог дужег разговора Бан је Његоша „успокојио“ да ће све што је говорио вјерно саопштити у Београду.

Матија Бан наглашава да је читав овај разговор са Његошем у гостионици одмах прибиљежио и послје вечере отишао на Његошев позив, на „село“ (сједник) које се „држало у дворани биљарде“. „Владика је седио у својој наслоњачи, а сенатори и војводе седијаху наоколо“ – описао је атмосферу у којој се причало и шалило. Његош је водио главну ријеч и на посљетку је рекао Бану смијешећи се, ето, „сад имате оригиналну слику једнога црногорскога салона“. „Али салона без госпођа“, каквих „украса“ имате у Београду.¹⁶

Сјутрадан Бан је посјетио „неке важније личности, цркву и манастир“ у Цетињу, а пред подне је пошао у Биљарду, на ручак на Његошев позив.¹⁷ Његош је том приликом изнио лијепе мисли у разговору и о књижевности. Говорио је с „правим пијететом“ о свом учитељу Сими Милутиновићу, који је био умро почетком исте године: „И у мишљењу и у говору, и у свему животу, то је био прави пјесник; у пјесмама, истина, неједнак, али често са полетима тако снажним да му се мораш дивити“. Када је Бан саопштио свој став да смо Сарајлији дужни „што је оставио за собом ученика који га је наткрилио“, Владика је оштро ре-

¹⁶ Бан каже да је на те Његошеве ријечи одговорио:

“Куд ћете лепшег украса од оваквих јунака?

Код вашег салона, ја на београдске заборављам”.

¹⁷ Занимљив је Банов опис атмосфере за ручком: “Сто је био постављен у дворани биљарда; на столу сребрно посуђе само за два лица; а ручак са мало, али веома укусних јела, наквашених добрим приморским вином па при завршетку, и шампањским. Око стола служио је један момак, пред којим говорило се само о књижевности”.

аговао ријечима: „*То не допуштам*“, изразивши увјерење да је његов књижевни најбољи састав *Горски вијенац*. Његош је потом наставио да говори о врлинама и недостацима овог свог драмског спјева. Када му је Бан рекао да је три пута прочитао *Горски вијенац*, Његош је наставио: Спјев „*Ће се допасти само мојим Црногорцима, и зато што сам у њему изнио њихове обичаје, њихов начин мишљења и говора, њихов карактер, те се виде као у огледалу; али се неће допасти образованом свијету, који ће ми замјерити да оно није права драма, да владика Данило, који је главна особа, увјек мудрија а скоро ништа не ради, па ипак дјело које смишља испада му срећно више неким случајем него његовим напором*“. Занимљиво је напоменути да је тада Његош Бану рекао да је поменуте мане, („мада нерадо поправљам што сам једном написао“), наумио „да исправи при „другом издању *Горског вијенца*“. Бан пише да се усудио да примијети „да се поправљањем често исквари“ дело; а све те мане које споменусте кад би и постојале, оне се већином тичу облика; сама пак поезија тако је оригинална, чиста и велика да ће вечито остати као узор у нашој књижевности“. Његош је на овај Банов вриједности суд о *Горском вијенцу* узвратио питањем: „*Говорите ли то из учтивости, или по убеђењу?*“ – На то је Бан одговорио: „Ја увек настојавам да то двоје спојим“. Његош је на то само додао: „*Да, заборавих да сте Дубровчанин*“.

Том приликом ова два пјесника повела су кратак разговор и о поезији младог Бранка Радичевића. Његош се потпуно сагласио са Бановим мишљењем да је у питању други род поезије, „која рефлектира дух бачких Србљака, као и ваша дух црногорски. Онде је несташност, лепа наивност, мекост, чаробно зујање у трави и цвећу, као што је у вас озбиљност, крепчина, полет, и праскање грома: он славуљ, ви оро“. Овај дискурс о поезији Бан је у свом свједочењу закључио да је „велики наш песник скромно о себи мислио“, и да је друге „ваљане песнике ценио“. Напоменуо је и да је Његош чудновато „у разговору прескакао са поезије на политику, и обратно...“

Матија Бан завршио је свој први сусрет са Његошем у Цетињу, априла 1848. године. Биљешке о дијалозима са Владиком састављао је одмах послје свог сусрета са њим. Политичке разговоре су водили без присуства других Црногораца, што говори о њиховом настојању да остану дискретни. Повјерљиве планове српске владе само је наговјештавао у мемоарским забиљешкама, како то, иначе, чине дипломати. Поред већ наведеног, Његош је Бану саопштио и много других својих погледа на настале политичке прилике у Аустријском царству, као и о својим ставовима о могућности ширег покрета за ослобођење српског народа, који је вјековима трпио угњетавање под туђинском влашћу. Банови по-

вјерљиви усмени извјештаји Београду о Његошевим политичким погледима на збивања, која су се посебно тицала Срба и Хрвата у револуцији, у Аустријском царству, као и о Његошевим идејама о широком покрету који би покренуле Краљевина Србија и црногорско-брдска држава, вјероватно су били много опширнији од сижеа датих у мемоарским записима овог повјерљивог емисара српске владе. То се да наслутити из писма Владике П. П. Његоша кнезу Александру Карађорђевићу, (Цетиње, 2. маја 1848), које почиње: „Казаће Вам г-н Бан моје намјереније“, како би он, кнез Србије, требало да поведе српски народ у борбу за слободу. „Нека се крв српска ријекама пролије, нека страдације буде које и хоће, само силно и свето име Карађорђево нека буде непрекидно на одређеније судбе. Све ће добро бити. Велики Ваш отац ако Вам буде огледалом, Ви сте бесмртни“. Завршио је писмо строгом опоменом да син Великог Карађорђа не би смио да се склони „под влијанијем себичности страха“ јер би на њега, кнеза Карађорђевића, загрмљело „вјечно проклетство рода“.¹⁸

4.

У вријеме када је Матија Бан први пут посјетио црногорског владика и владара П. П. Његоша, револуција је снажно тресла Аустрију, и у њој Србе и Хрвате. Његошева политика се прилагођавала историјском реалитету, стварности, али колико год да се мијењала, а мијењала се, та политика никад није прерасла у буржоаски национализам какав је породила оновремена Европа. Политика црногорског владара, владике и пјесника била је и до последњег дана његовог живота и остала национална – српска и југословенска, свакако, гледано са његове позиције и из угла друштвено-политичких прилика оновремене црногорско-брдске државе.

Његош је, из његовог државног угла гледано био у праву што је ослобођење српског народа испод турске (османске) власти стављао у први план. Сматрао је битним да се на рушевинама османске империје изгради црногорска модерна грађанска држава као слободно друштво. Јер, ослобођење црногорско-српског народа било је од најживотнијег интереса за Црну Гору. Стога му не треба замјерати што је сматрао споредним питање на који начин, и, помоћу којих и каквих снага ће се то ослобођење обавити, и, у какве ће економске и социјалне односе то одвести и Црну Гору и Српство у цјелини. За њега је било примарно ослобођење српског народа не ради успостављања капиталистичких друштвених односа, већ, прије свега, ради стварања националне држа-

¹⁸ Петар II Петровић Његош, *Изабрана писма, приредио за штампу др Јефто Миловић*, бр. 130, стр. 284. – Сва писма на која се позивам преузета су из овог избора.

ве, у којој би се нашао читав српски народ. И прије револуције 1848. године Његош је био свјестан чињенице да се ослобођење српског народа не може остварити само борбом против Османског царства, иако је у његовој ослободилачкој концепцији та борба истицана у први план. Знао је да се српско питање не може ријешити само у оквиру борбе против Турске, јер је велики дио српског народа био и под Аустријом, под хабзбуршком туђинском влашћу. Зато је Његош о питању ослобођења Српства размишљао у ширим релацијама – југословенским. Из тих разлога он је политичка и друштвена збивања у Аустријском царству (1848–1849. године), која су учинила да се политички зближе Срби са Хрватима, сматрао почетним кораком ка рјешењу југословенског питања.

Револуција 1848/1849. године није Црну Гору – друштвено-економски неразвијену, с племенским начином живота и патријархалном културом, као и неким другим њеним особеностима, скрајнуту од ондашњег европског свијета – изнутра нимало узнемирила. Међутим, како се револуција дотицала и ондашње њене границе с Аустријом (превирања у Боки Которској и осталом дијелу данашњег Црногорског приморја), а како је битно утицала на промјену свеукупних друштвених односа у Европи, то је неминовно гео-политички положај Црне Горе диктирао да и Његош подешава своје политичке ставове према новонасталим приликама. Црногорски владар је према револуцији изграђивао став кроз политичку праксу – увијек полазећи од њеног конкретног односа према питању српског националног ослобођења, као и општих могућности које је револуција давала, или одбијала, да се реализују политичке идеје и замисли српског покрета о ослобођењу и других Јужних Словена. Политички погледи, које је Његош испољавао према револуцији, потврђују увјерење да га она духовно није изненадила. Он је револуцију дочекао с властитом историјском визијом. О њој је просуђивао без предубјеђења, полазећи, прије свега, од интереса Црне Горе, и српских интереса у цјелини; на револуцију је гледао као на друштвено-политички неповољно стање, и, како ће она (револуција) и колико допријети националном ослобођењу не само Срба, него и Јужних Словена гледано у цјелини. Ријечју, Његош је револуцију дочекао са сопственом визијом и српства и југословенства – без оптерећења својинским интересима и буржоаским национализмом. Друштвено-економски аспект револуције као да га није занимао. Своје практично дјеловање владара и политичара прагматично је усклађивао са својим идејама од историјског замаха, не одвајајући једно од другог. Држао се сопствене стратешке линије коју је идејно одредио и према српству и према југословенству, ријетко одступајући од својих политичких циљева и могућности.

О односу Његоша према револуцији 1848/1849. године и његовим погледима на ослобођење Јужних Словена треба, дакле, судити имајући у виду сложену ситуацију у ондашњој Европи. Занемарује се чињеница да је он на револуционарне догађаје – чак и под претпоставком да су мађарске и италијанске револуционарне елите имале исправнији став према српском и хрватском националном питању, односно према праву Јужних Словена на национално и социјално ослобођење – био принуђен да гледа опрезно и политички мудро и због политике своје моћне заштитнице царске Русије, која је била велики противник револуција уопште. Сваки другачији однос према револуцији која је била уперена против двора у Бечу, а чији је савезник био двор у Сан-Петербургу, и чија ће војска и спасти Хабзбуршку монархију угушујући мађарску револуцију – довела би Црну Гору и њеног владара у непредвиђене сукобе и са Аустријом, па и у политичке неспоразуме са Русијом – својом заштитницом. И из тих разлога Његош се одлучио да прије свега морално охрабрује хрватски и српски покрет у 1848/1849. години, вјерујући да пут сарадње Хрвата и Срба најреалније води југословенској политичкој опцији, да ће та сарадња у перспективи омогућити побједу југословенске идеје и да ће довести до ослобођења југословенских народа. Свеједно што би се то остварило најприје у границама Аустрије!

Прокламовање троједне Хрватске краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације) и избор пуковника (касније генерала) Јосипа Јелачића за бана, одлуком Хрватског сабора 25. марта 1848. године, у данима када се, како каже Матија Бан – „била узрујала сва скоро Европа“ – Његош је поздравио као први акт који је отварао пут јачању и осамостаљењу Хрвата и Срба у оквиру Аустријског царства. Он је у романтичарском заносу вјеровао да је тај чин веома значајан и за остварење југословенске идеје. Рјешења проширеног Сабора у Загребу за црногорског владара су изгледала демократска, обећавала су више од укидања кметства и ограничења феудалних права и привилегија. По свему судећи, он је и први Јелачићев наступ разумио као банову југословенску оријентацију. Наиме, Јелачић је писао: „Народност, слобода, једнакост, и сојуз све једноплемене браће под круном југословенскога нашега краља Фердинанда, то је наша величина, наша корист, наша слава, то има бити дични подвик далматинских патриота“. Јелачићев став да ће се Југословени ујединити под круном „краља Фердинанда“, Његош је очигледно сматрао конвенционалним и споредним питањем, јер за њега је много важније од тога било да ће се остварити „сојуз једноплемене браће“ национално угрожене од елита мађарске и италијанске револуције које су испољавале недемократски, шовинистички став према Србима, Хрватима, и осталим Словенима.

Његошу, у првој години револуције, није сметао Јелачићев аустролавизам. Напротив, гајио је увјерење да ће тај аустролавизам који је заступао хрватски бан једног, и то блиског, дана прерасти у југословенство онако како га је он, Његош, замишљао. И сам Његош је допринио стварању илузије о Јелачићу као народном бану, човјеку који има осјећај за народна стремљења, хрватском родољубу и водећој личности највећег дијела Јужних Словена, будући да је потицао из средине војног племства, а не из омрзнутог старог велепосједничког. Као таквог га је приказивала и хвалила и српска штампа и поједини истакнути Срби. О Хрватима да се и не говори. Тек касније ће Његош увидјети да је био у заблуди у односу на Јелачића и његову улогу у револуционарним збивањима 1848–1849. године, увјериће се да је он, у првом реду, поуздани аустријски генерал чији је основни задатак да брани Монархију.

Постоје индиције које су потписаног подстакле да трага за још недоказаним свједочењима, да је Његош слао у Загреб, у рано прољеће 1848. године, војводу Ива Ракова Радоњића са Његуша (са још једним делегатом), да бану Јелачићу усмено пренесе његову поруку да се прогласи „независним баном троједне краљевине“. Преко овог свог изасланства Његош је наводно понудио Јелачићу и војну помоћ од 1.000 Црногораца. Матија Бан је, као што је напријед показано, записао да му је Његош приликом првог боравка на Цетињу, у априлу 1848. године, рекао да су „садашњи Срби и Хрвати сложни, а европске владе скоро све занете код куће“, што је прилика да се „има средстава за општи устанак за ослобођење наших народа иако смо окружени моћним непријатељима“. Његош је Бана замолио да ово саопшти одговорним државницима у Београду. Био је за добро припремљену војну акцију: „Кад кренемо, да се бар кренемо у реду; па онда што бог даде и срећа јуначка“. Матија Бан каже да је последице „подужег разговора“ успокојио Његоша увјеривши га да ће ова његова опрезна промишљања вјерно протумачити не само у Београду него и у другим центрима политике које буде посјећивао. Даљи развој догађаја показао је да до ове замишљене војне акције коју би повео Његош са својим Црногорцима није дошло.

Његош је и касније бану Јелачићу нудио војну помоћ (у септембру 1848) у борби против Мађара. Радио је, нема сумње, колико је то било у његовој моћи, да се између хрватског и српског покрета, као и унутар њих, оствари јединство. Држао је да је наступио погодан тренутак да се оствари јединство Југословена, без обзира на то како је различито то југословенство, и, које се политичке снаге повезују на тој линији. То се учачава из једног писма црногорског владике бану Јелачићу у коме, између осталог, каже да га је „тајна судбина на чело Јужних Словена поставила“ да уклони „гадну љагу са лица силних Славјана који

до дана данашњег ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“. Он, Његош, очекује од Јелачића да ће кренути путем борбе за ослобођење свих Јужних Словена од њихових вјековних угњетача. Подсјећа га да, „већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Славјана у вјечној муци, стиде се свијета и људи због овога ниског стања у коме се наш народ налази, ради чега мимо проче овај зли нароч нас прати, зашто смо привикли робовати“. На крају писма поставља питање: „Зашто ми своје силе не познајемо, зашто неко слијепо надахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу?“ Наглашава му Његош да је он „са овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпијунства, слободан, али што ми је боље, кад гледам около себе милионе моје браће ђе стењу у туђе ланце?“ Храбрио је и подстицао бана Јелачића на акцију за ослобођење Хрвата и Срба и од револуције која им је пријетила затирањем.

Нијесу то били никакви конзервативни, револуционарно обојени Његошеви уступци Бечу, како се то знало једнострано тврдити у марксистичкој историографији Социјалистичке Југославије. Његош је сматрао да је дошао тренутак да се оствари јединство Срба и Хрвата, будући да су и једни и други били угрожени од екстремног национализма мађарске и италијанске револуције. Јер, пристанак уз сусједне револуције, засноване на јаким националистичким набојима и шовинизму, значило би потенцијално и прихватити мађаризацију Срба и Хрвата, односно италијанизацију Далмације и Црногорског приморја, а то, наравно, није могао ни по коју цијену прихватити.

Његош, понесен идејом борбе за југословенску заједницу, био је емотивно увјерен да настали догађаји свим јужнословенским народима, у првом реду Србима и Хрватима, пружају јединствену прилику да своје жеље и надања, од којих је његова идеја о Југославији коју је јасно артикулисао и прије 1848. године, и, која је по његовом увјерењу имала приоритет, у односу на друге жеље, претворе у реалност. То потврђују, осим писама упућених бану Јелачићу, и Његошева писма која је слао и другим најугледнијим личностима тога времена у Србији и Хрватској, саопштавајући им да од јединства Срба и Хрвата зависи одбрана „народности“ од сусједних револуционарних елита које су им пријетиле денационализацијом.

5.

Црногорски владика и владар је од почетка револуције 1848. настојао да оствари јединство православних и католика у Боки Которској и Дубровачкој области, гдје је био снажан његов уплив. Знао је да је то предуслов да се ове области одбране од италијанизације, коју је подр-

жавала струја блиска револуционарној влади Венеције са Николом Томазеом на челу. Зато се Његош, 20. маја 1848. године, обраћа Бокелјима и Дубровчанима, „од обје цркве“, прогласом („Објављеније“ штампано у 500 примјерака), у коме тек конвенционално спомиње „круну ћесарску“, захтијевајући од њих да остану вјерни својој народности и да се не „дробе“ на „различите партије“. Мудрошћу владара и црквеног поглавара позивао је Бокеле и Дубровчане да све оно што их дијели одбаци и да буду „срцем привржени својој народности“, и, сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, „својом једноплеменом бану од троједне краљевине, који је под круном ћесарском“. Није Његош пропустио да Бокелјима и Дубровчанима и припријети, ако се покажу „невјерни“, ставивши им до знања да ће им у том случају Црногорци постати „заклети непријатељи“. Но, истовремено им је обећао, ако се буду држали његових савета, да ће Црногорци и Брђани бити готови да им притекну у помоћ и да ће „за вашу слободу уједно нашу крв пролити“.

Своје погледе на догађаје у вртлозима 1848. године који су били повод за ширење *објављенија* у народу Бококоторског и Дубровачког округа, Његош је образлагао Едоарду Грију, окружном капетану у Котору и савјетнику аустријске владе, који је због тога био узнемирен мијешањем у аустријска унутрашња питања, чињеницом да је *објављеније* написао и објавио само из разлога што „оно истиче из онијех чувствах“ која је „свагда питао (гајио) к правитељству аустријскоме“. Неспоразум је последице овог Његошевог објашњења отклоњен.

Али *објављеније* је изазвало жестоко реаговање Његошевог пријатеља Томазеа, послужило је за распламсавање сукоба између њих. Томазео, као изразити италијански националиста, предсједник револуционарне владе у Венецији, није опростио Његошу што није стао на страну италијанске револуције. Штавише, и последице смрти црногорског владара и владике, он је, разним поводима, и, у разним дјелима, писао о Његошу ружно, грубо и клеветнички. Замјерао му је што је ишао у походе аустријском канцелару Метерниху, па чак и то што се „уз француска вина“ дружио са једном лијепог балерином, плесачицом „италијанског позоришта, вријеђајући руски двор који га издржава“. Највеће погрде о црногорском владици овај чувени италијански пјесник и политичар, словенског поријекла, мада је високо цијенио Његошеву поезију, изрекао је у својим списима која су, према опоруци, објављена неколико деценија последице његове смрти. Разлог је био јасан: није могао да Његошу опрости то што се енергично супротставио намјерама венецијанске владе да загосподари Боком Которском, Дубровником и Далмацијом и што је подржавао Србе и Хрвате, који су стали уз бана Јелачића и аустријски двор. Писао је Његош (20. децембра 1848. године) бану Јелачићу: „Дал-

мација је Твоја бановина“, иако за дивним „братством не чезне, али што је сирота крива кад не види даље од носа“. Она, Далмација, има прилику да „или хоће или неће да се трси талијанства и скине „стари гвоздени јарам“, који јој „Твоји здушници последије неколико дана мјесто захвале“ поново намећу. Садржај овог писма веома је ражестио Н. Томазеа. Одговарао је Његошу врло увредљивим ријечима, непријатељским тоном. Та писма су класични извори који свједоче како и колико политичка определијеленост може покопати пријатељство и међу великанима писане ријечи.

Његош је у првој години револуције (1848) писао топла писма Јелачићу, називајући га сабратором, драгим и свијетлим баном, да је он, Његош, са својом „шаком народа под анатемом тирјанства и шпионства свободан, али шта ми је боље кад гледам околу себе милионе браће ђе стењу у туђе ланце?“ Односи Његоша и Јелачића у првој години револуције били су пријатељски присни, што се види из садржаја писама која су размјењивали. Одговарајући на Јелачићево писмо од 7. децембра 1848. године, Његош каже да га је оно, писмо, обрадовало, иако је тужан због понашања људи у Далмацији и њихове незахвалности, непризнавања оних банових дјела и оспоравања његовог звања. „Нека их буде туга. Може им бити називати те баном далматинским. Нека именују како хоће, само нека је Далмација у Твојој руци, да се једном ставимо“. Његош упућује пријекор и Бечу што Јелачићу није признато „прво званије и мјесто у Царству“, које му је било обећано, него је обећање опозвано – „од свашта ће одступити“. Његош вели: „И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати“. Овај пријекор је упућен бечком двору.

У истом писму Његош даље каже да је желио да Јелачићу пошаље у помоћ „неколико Црногораца и готови су свагда на Твој глас а на корист општу“. Његош се интересује за Јелачићев посао, тражи да га чешће удостојава својим неоцијењеним писмима. (Н° 56, Цетиње, 20. дек. 1848).

Обраћање црногорског владике и владара Бокелјима и Дубровчанима и позивање на потребу остваривања јединства дало је извјесне резултате, али су и Бокелји, одговарајући на његово *објављеније* и пријекорна писма, у којима их је опомињао да се не одазивају на позиве „и ласкања туђинска“ (мислио је на Италијане), јасно је изразио свој однос и према догађајима у Аустрији и Италији, као и према сопственом схватању југословенства. Наиме, бокелјски прваци, у тим смутним данима, испољили су и мудрост и родољубље достојно поштовања генерација. Они су са скупштине представника свих 16 општина бококоторског округа (одржана у Прчању 1/13. јуна 1848), хладно и с политичким резонном отписали и црногорском владару и бану Јелачићу. Његошу најприје

потврђују пријем његовог писма, „у којему нас принуђавате да се Бану од троједне краљевине здружимо“, а затим му стављају до знања да не прихватају безусловно прикључење новоствореној троједној краљевини. „Ми никакво противљење немамо сајединити се са свијема државама славеносербскијема, кад оне постану самосталне и без туђег уплива под ћесарском круном“. И даље у свом одговору црногорском владару бокелски прваци истичу да они од њега, владике, очекују обећање да ће им пружити „руку помоћи противу свакога иностранога нападенија“ за шта ће му бити благодарни у име „свега народа и надамо се тврдо и бесколебно, да ћете познатим родољубијем нами, ђе би се та потреба јавила, брацки прискочити“. Рачунали су на војну помоћ Црне Горе и Брда, у случају да револуционарна влада Венеције, која је од првог дана истицала своје претензије на Далмацију, Боку и остали дио Црногорског приморја – области које је држала под својом влашћу, од 1420. године до краја XVIII вијека – посегне да поново окупира.

Одговарајући Хрватском сабору и бану Јелачићу, Бокелји им најприје стављају до знања „да ми Далматинци ниесмо но Бокези“, а што се тиче уједињења, постављају услове који би претходно требало да се испуне. „Без сумње – пишу Бану – кад би настојећи догађаји корачали, да се државе славеносербске, то јест југословенске у једно соједине под штитом ћесарскијем без уплива никакве туђе народности нпр. Талијанске, Мађарске, Њемачке и тако даље, без сумње Бока Которска противна бити неће, да се жеља Ваша испуни, што се сојединења тиче. Али данашња обстојатељства, и навлаштито она што сте ви унгарској круни подложни не допуштају, да ми за то сајединење жртвујемо својом независности наше народности, која је нама призната у новоме уставу царства аустријскога. Кад свака јужнословенска држава правилним путем постане самостална без туђег уплива, кад се збуде оно што сви желимо, тј. основа славенског царства под цесарским штитом, кад у најпосље једнака права буду слободно међу реченима државама уговорена и постављена, окружује Боко-каторско од своје стране радосно ће себе у томе сојузу приписати“.

Зар услови које су постављали Бокелји Троједној краљевини и њеном Сабору и бану Јелачићу не значе клицу неке врсте федеративне државности Југословена? Јер, „једнака права међу реченима државама“, у овим условима јесте визија те независности – „без уплива никакве туђе народности“. Да би ушли у састав троједне краљевине, Бокелји су тражили да се Хрватска претходно одвоји од Мађарске, али и да буду сигурни у то да се неће дирати у њихова стечена права.

Све претходно говори да је на Прчањској скупштини бокелских представника, условно речено, преовладала југословенска струја, мада

ни она није жељела да жртвује стечена народносна права Боке Которске и осталог Приморја уједињењу хрватских земаља које би и даље биле зависне од Мађарске или било које друге туђинске силе. Наглашавањем да су они, Бокелџи, за то да се створи држава славеносрпска, то јест југословенска, и да су за то да се „у једно соједине под штитом ћесарскијем“, изражен је само став да су они за легитимизам, што је у оно вријеме било владајуће начело у Европи, проглашено још на Бечком конгресу (1815), а брижљиво његовано од европских конзервативних снага, односно Свете Алијансе.

Револуционарна гибања су продрмала Приморје, од Котора до Бара, али захваљујући мудрости бокелџских првака све је прошло без већег крвопролића. Прчањској скупштини, међу представницима општина бококоторског округа, присуствовао је и млади *Стефан Митров Љубишиа*, будући књижевник и велики српски национални радник, који је представљао Будву, односно Паштровиће. Тешко је, међутим, утврдити колико је овај знаменити Србин онда, као врло млад, могао да утиче на закључке Прчањске скупштине, јер о томе нема прецизнијих података, али се може претпоставити да његов удио у њиховом формулисању није био мали. Уосталом, Љубишина каснија национална и политичка активност, коју је испољио у одбрани српских националних права као дугогодишњи посланик Бокешког округа у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу, говори да је Љубишиа и у револуцији 1848/1849. године на широка врата ушао у политички живот. Остаје за даље истраживање и питање: Колико је и каквог утицаја могао имати он и на ток догађаја у Грбљу, гдје је избила жестока буна против режима аустријске власти у Котору 1848. године? Такође би било од значаја да се одговори и на питање: колико је и Петар II Петровић Његош имао утицаја, а јесте, јер је наредио да се црногорске чете повуку из Приморја, на смиривање Грбаљске буне и налажење политичког компромиса између побуњеника и аустријских власти у Котору.

Поучени историјским искуством с почетка XIX вијека, када је био учињен покушај уједињења Боке Которске са Црном Гором (1806–1807. и 1813) – што се показало историјски нереалним с обзиром на став великих европских сила према том политичком чину – овога пута Бокелџи су прихватили само оне Његошеве савјете који су се тицали изграђивања става према новонасталим догађајима, прихватили су његову југословенску идеју и, наравно, његово тумачење да у датој историјском ситуацији није могуће остварити уједињење Црне Горе и Боке, иако је и он, као и његов стриц, митрополит Петар I, о томе размишљао.

Наиме, уједињење Боке са Црном Гором није било могуће остварити у датим историјским условима, па су се Бокелџи задовољили

обећањем Његошу да ће им Црна Гора пружити помоћ ако би их ко напао (Италијани), о чему су се тада проносиле гласине. Савјетовао их је да Бокелји и Дубровчани не отказују послушност „законитоме ћесару Фердинанду I без икаква узрока или невоље“, да не иду примјером других „манитих народа који ће себе и вас без икакве потребе упропастити“, алудирајући на Италијане. Пише им то у мају 1848. године, када се увјерио да се и становништво Боке узнемирило по примјеру других народа, па их опомиње да се те „обијести клоне“. Црногорски владар није крио своју забринутост догађајима у Боки изазваним револуцијом, прије свега пропагандним дјеловањем присталица Венеције, чија је влада јасно истицала да је дошао час да поново овлада и Бокотом Которском и цијелом Далмацијом. Стога је налазио за потребно да свештенство, капетане, кнезове, и читав бокешки народ опомене и подсјети да су Бока и Црна Гора „тако спојене као душа и тијело, један народ и дух, један обичај и језик, и један без другог не може ни живјети ни умријети, и зато вас ја у срцу не разликујем од Црногораца и готов сам вазда с вама зло и добро дијелити“. У име тог јединства и истородности припријетио им је у случају непокорности аустријском владару и приклањања венецијанској влади. У завршном дијелу овог писма (посланице), свјестан да би му се могло приговорити, да се превише мијеша у политичка унутрашња питања у Боки и да изражава претензије Црне Горе, Његош тражи од Бокелја да су покорни своме ћесару „као прави синови својему оцу“. На крају поентира извјесну пријетњу – ако га не послушају, он ће им, с допуштењем бечке владе, „грђи но Турчин бити“.

Овакав Његошев ангажман на територији аустријске државе, ипак, протумачен је као антиаустријски, утолико прије што је у писмица бану Јелачићу величао овог аустријског генерала као симбола борбе за слободу покорених јужнословенских народа. То је јасно рекао у писму Јелачићу, од 20. децембра 1848. године: „Твој задатак је велики, њим Европа нови лик добива, он миче љагу гадну са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“. Ово промовисање генерала као предводника свих Јужних Словена није, разумије се, могло бити другачије схваћено на бечком двору него као Његошев антиаустријски став. Иначе, Његошева преписка са Бокелјима, баном Јелачићем, кнезом Александром Карађорђевићем и другим пријатељима у Бечу, Загребу, Трсту, Дубровнику, Београду и другим мјестима будно је праћена од аустријских власти које су на њу реаговале, углавном, негативно. Сумњичење на Његоша обично је почињало од Котора, од његовог начелника Греја и службеника начелства.

Устав Аустрије, на који су се позивали Бокелџи у свом одговору Хрватском сабору и бану Јелачићу, иако изнуђен и октроисан, давао им је какве-такве гаранције о извјесној аутономности ка испољавању својих народносних права. И то је био разлог што је Прчањска скупштина изразила опрезан став према стварању троједне Хрватске краљевине. Тада Бокелџи нијесу могли знати да ће угушењем револуције бити укинут и тај импровизовани устав у Монархији, као сувише либералан (поново је уведен тек 1859. године). Југословенска оријентација Бокелџа у 1848/1849. години и њихово условљавање за улазак у Хрватску као троједну краљевину у склопу Монархије – показала се далековидом, јер је Бока Которска све до 1918, до уједињења југословенских народа у једну државну заједницу, остала засебна административна област у Аустријском царству, што је за њу имало одређених предности.

Петар II Петровић Његош је са брижношћу пратио све догађаје и појаве у сусједној Боки, плашећи се да револуционарна влада Венеције не обнови италијанску власт у нашем Приморју. О томе је говорио и Матији Бану и тражио да он пренесе његово мишљење влади у Београду, прије свега Његошево страховање о могућности поновне владавине Венеције над Боком и осталим Приморјем. Бока је Црној Гори била увијек историјски прозор у свијет, преко ње се и Његош, више него његови претходници, повезивао с Европом. Стога је настојао да у то смутно вријеме одржи добре и пријатељске односе са аустријским властима, и, наравно, са Бокелџима које је позивао да остану „срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, своје јединоплемену Бану од троједне краљевине, који је под круном ћесарском“. Црногорски владика се није супротстављао погледима Бокелџа о југословенском питању, иако су ти погледи у понечему одступали и од његовог схватања југословенства. За њега је било најбитније да они не приступе револуционарној Венецији. Са Његошеве идејне линије било је најбитније што су Бокелџи одлучно стали на становиште да бране своја стечена права и да јачају своју народност, да су испољили одлучан став да ће се борити против туђинске супремације – „Талијанске, Мађарске, Немачке и тако даље“ – да су наклоњени, иако с извјесним резервама, према Јелачићевој политици за коју је држао да је од користи не само за Хрвате него и за Србе. У свему томе за Његоша је било важно да Бокелџи имају право да траже снажан ослонац у тврдом црногорском залеђу и да се држе његових савјета. И заиста, он их такве и прихвата и југословенски усмјерава, што ће оставити дубоког трага на тој линији блиске братске сарадње све до коначног ослобођења Боке 1918. године.

Првих мјесеци револуције 1848. године, Његош је имао много тешкоћа да обузда Црногорце да не упадају на територију Боке и При-

морја (до близу Бара) ради пљачке, гдје су се сукобљавали са мјесним становништвом и аустријским органима власти. Преписка коју је водио с Едуардом Гријом, окружним капетаном у Котору, свједочи да су се Црногорци користили насталим врењем, па су све чешће упадали у Приморје, пљачкали и нападали аустријске поданике. Његошево ангажовање и строге наредбе које је издавао да би спријечио такво самовољно понашање црногорских поданика, „да више зла не буде“, како је писао Грију, ипак нијесу пресјекли те појаве. Упозоравао је црногорски владика и да аустријске власти црногорском народу чине одређене неправде: 1) „што им се не дозвољава пазаровати ђе су пазаровали од памтивијека; 2) што пандури са њима грубо поступају, и 3) што аустријске власти намјеравају да граде утврђење испред Мирца“. То је по мишљењу црногорског владара доводило и до немира у „овој бесмисленој смутњи“ насталој у Аустријском царству. Ово Његошево објашњавање да и аустријске власти својим поступцима узрокују да Црногорци чине неприлике, па и зла, аустријским поданицима у Боки, изненадило је и бана Јелачића који је упозорио да је то, ипак, мијешање у унутрашње ствари. Његош се у свом одговору (3. јун 1849) доста неспретно покушао оправдати: „Мене је к овоме интерес Црне Горе водио, мене је на ово заклела из ђетињства најсветија свеза и љубав“.

6.

Матија Бан други пут је дошао на Цетиње половином јула 1849. године, опет дипломатским послом као емисар српске владе. Том приликом донио је владици и владару двије хиљаде дуката у злату, (онда је Србија „давала Црној Гори“ помоћ „хиљаду дуката на годину“).¹⁹ Тада је провео три дана са Његошем и изблиза је упознао његову личност. („*Био је у пуном смислу и пјесник и филозоф*“), човјек темперамента („*Дивља нарав горштака* у њему се крхала са питомином просвештена човека“). Бан наглашава да је Његош љубио „Црну Гору и Српство; међу својим Црногорцима осећао се крајње несрећан“. Његош је Матију Бана и овом приликом срдечно примио, разговарали су као стари пријатељи о свему, а највише о политичким приликама у Аустријском царству и расплету револуционарне ситуације, те о томе с каквим политичким резултатима ће изаћи Срби и Хрвати из револуционарног заплета.

Занимљиво је истаћи да је Његош, примивши од Бана писма (по руке београдске владе), и двадесет свитака „од сто дуката“ годишње помоћи рекао: „није ли ово жалосна судбина да јуначка Црна Гора мора живјети од милостиње!“ Бан му је на то одговорио, „није то милостиња,

¹⁹ Бан каже да се носећи новац у злату много „путем напатио“, „нешто са тежине (осам ока), нешто од презања да уз пут не будем похаран.“

него је мален поклон имућнијег брата брату неимућнијему, који све кад би и имао плодних њива којим је природа Србију обдарила, морао би више пазити на своју одбрану него на њихово обделовање“. Његош је потврдио ову Банову констатацију да је Црна Гора изложена сталној борби за одбрану од непријатеља („свуд око границе Црногорац иде на рад оружан као за рат“). Новац који даје Србија, вели Његош, најдражи ми је јер је дат од срца и да српска влада ништа не тражи до братску љубав („чини ми се као да га десна рука премеће у лијеву“). Жалио се да му руска помоћ тешко пада: „*Русију волем; али не волем да ми се сваком приликом даје осјећати цијена те помоћи. Ја господар слободне Црне Горе прави сам роб петроградских ђуди. То ми је већ дојадило, па хоћу да тај јарам збацитим*“. Поводом овог Његошевог незадовољства Бан је изразио став да је увиријеђена „лична поноситост угушивала политички разум“, па је додао да бисмо без Русије, ипак, зло прошли, јер „она једина има интереса... да подржи дјело Српства“ на коме желимо да озбиљно радимо. Бан је много година касније негирао тврдњу Милорада Медаковића (изнијету у књизи *П. П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882), да је Србија онда Његоша „збуњивала и од Русије“, и да га је одвраћала од ове снажне покровитељице Црне Горе.²⁰

Прелазећи на главну политичку ствар – због чега је М. Бан дошао Његошу по налогу кнеза А. Карађорђевића и његовог првог министра у влади – Бан саопштава да су разговори вођени о више политичких питања, а прије свега о стању Срба и Хрвата у Хабзбуршкој монархији и положају српског народа у Турском царству. Његош је тада Бану изнио своје настојање да је његово да побуди народна осјећања у „ерцеговачком и у албанском везиру, који су оба били Срби поријеклом“. Код херцеговачког везира Владика је успио, али код албанског (скадарског) није. Али зато је Његош могао поуздано да рачуна „на албанске Миридите, с којима га је Србија онда измирила и у споразум довела“. Вијест о том мировном споразуму, и да ће Његоша ускоро посјетити „нарочити посланик миридитског кнеза Биб Доде да узме и да бесу“, веома је обрадовала црногорског владара. Тим споразумом је учињен крај вјековном крварењу Црногораца и Миридита.²¹ Био је то велики успјех српске дипломатије за Црну Гору.

²⁰ У вези са том причом да је наводно Србија одвраћала Његоша од Русије онда (1848-1849), Бан каже: “Ја сам дужан истини историјској оборити ту неоснованост Медаковићева причања, која у њега није могла ништа друго бити него *гола претпоставка*”. Јер сам Медаковић је писао да је онда “кореспонденција међу Владиком и владом српском ишла у шифрама, и то је истина; али он није имао кључа тим шифрама, него ја, нити је био као ја посвећен у великој *чисто народној*, ствари, о којој се радило”.

²¹ Његош је на то саопштење, Бан свједочи, рекао: “*Је ли могуће, да Србија није учинила за Црну Гору ништа друго него то, морали би јој Црногорци бити занавијек зах-*

Током три дана боравка на Цетињу и политичких разговора које је Бан водио са Његошем, осим дипломатских, разговори су се тicali и других питања, у првом реду књижевних. Разговарали су о књижевним темама и појединим пјесницима. Бан напомиње да је Његош уважавао руске и енглеске велике пјеснике (мада их непосредно није именовано, то се односило на Пушкина и Державина, те на Џона Милтона), а да је за француске рекао да су „одвећ лаки и меки“. Оно што је у том дијалогу било најдрагоценије, Његош је, напомиње Бан, прочитао му једну своју љубавну романсу, која је била испјевана „у духу француском“. Иако Бан не каже која је то била пјесма, из његовог уопштеног исказа, јасно је да се свакако радило о пјесми „*Ноћ скупља вијека*“. Бан пјесму назива „правим зрном бисера“ и изражава жаљење што ју је Његош највјероватније пред смрт уништио. На срећу књижевности, међутим, пјесма је сачувана,²² а касније је (1955) пронађен и оригинални рукопис пјесме, сачуван у *Његошевој Биљежници*, објављен у књизи под истим насловом на Цетињу, 1956. године.²³

За вријеме другог боравка на Цетињу, Матија Бан је са Његошем водио разговор и о његовом припремљеном дјелу *Лажни цар Шћепан Мали* (рукопис му читао Његош). Ово дјело је – како се види из Његошеве напомене из касније написаног предговора – било написано још 1847. године, штампано, као што је познато 1851. године, у Штампарији Браће Жупан у Загребу, а уз финансијску потпору српског трговца Андрије Стојковића у Трсту, (на корици *Лажни цар Шћепан Мали* стоји да је штампан у *Југославији*, 1851). Бан казује да су, послије читања (сјутрадан), били сагласни о врлинама и манама овог рукописа (у драмском погледу дјело је имало сличне мане као и *Горски вијенац*, али за разлику од претходног у њему је било мање велике поезије), а, ипак, Његош је закључио: „*Што год је од човјека не може савршено бити. Што написах, написах, нећу више у то ни боцнути пером*“. Тако је и учинио: „Шћепан Мали“ изашао је штампан онако какав је био у рукопису кад сам га ја прочитао“, пише Бан.

Занимљиво је истаћи и Банов исказ да се у разговору са Његошем осврнуо и на тадашња оспоравања Мажурановићевог ауторства над спјевом „*Смрт Смаил-аге Ченгића*“ (1845), за којег се говорило да је

вални“. Миридити су јунаци, с њима се од вјекова крваримо. Чисто као да сањам да ћемо одсад бити пријатељи и другови”.

²² Матија Бан је забиљешке, које је водио о разговорима са Његошем 1849. године, објавио 1884, а пјесма Његошева „*Ноћ скупља вијека*” пронађена је послије Банове смрти. Објавио ју је Павле Поповић, на основу преписа пронађеног у *Публичној библиотеци* у Петрограду међу хартијама Јегора П. Ковалевског. (Павле Поповић, *Једна непозната песма Његошева*, Босанска вила, бр. 1, Сарајево, 15. јануар 1913, стр. 9-10.

²³ Горан Максимовић, цит.рад.

наводно потекао из Његошевог пера. Али он, Владика, иако је о својим дјелима с Баном разговарао, истини за љубав никада није о „Ченгић-аги ни речице прословио“. Да је Мажуранићев спјев био Његошев, Бан додаје да га не би „ни сами политички обзири, кад смо већ заједно сковали изведење најкрупнијег политичког дела“, задржали да ту причу потврди. Бан даље свједочи да је о оспоравањима Ивана Мажуранића као аутора поменутог спјева слушао и друге приче и у свом мемоарском запису их саопштио.

Матија Бан је о својем другом сусрету с Његошем, оставио опис једне од најљепших сцена о томе како га је Владика позвао да на добрим коњима пројашу Цетињским пољем. Његош је тада кренуо коња касом, а онда је Бану рекао да коње „пустимо трком“ (одговорио му је да је лош јахач и да „даље од каса не иде“). Разиграо је тада свога коња („мој Дубровчанине, да видиш како Црногорац јури“) и одлетио као стријела пољем (у његовом „црногорском оделу изгледаше као Голијат“ и као „прикован за коња“). Како је био доста удаљен, наједанпут је окренуо коња да се врати и у том окрету, каже Бан, „паде му кратак гуњ с рамена и капа с главе, а просуте дугачке косе таласаху се по ваздуху“. Његош се на то није осврнуо, „него све једнако јурећи“ вратио се Бану и рекао: „Ево ме без гуња и капе; почео витешки, а свршио комично!“

Даљи разговор Његоша са Баном био је политичке природе. Његош је с иронијом казао да актуелни политички српски планови (из 1848. и 1849. године) могу, као и његова трка, свршити на сличан начин: „*Да почнемо јуначки па свршимо комично по себе, а трагично по народ*“.²⁴ Његошу је, по свему судећи, било јасно да ће планови о ослобођењу и уједињењу српског народа завршити без резултата. Он то није очекивао од српских вођа у новијој историји. Подсјетио је на историјску улогу владике Данила, који је ослободио Црну Гору од Турака и учинио је самосталном, говорио о Карађорђевој јуначком дјелу (Првом српском устанку) и дипломатском успјеху Милоша Обреновића, похвалио храброст Стевана Книћанина и његових Шумадинаца у биткама са Мађарима у Банату 1848. и овој 1849. години, како би потврдио своју претходну мисао да је у историји и „покушај дичан, али је тек славан кад је успјехом овјенчан“. Хвалио је Бан генерала Книћанина, тог храброг команданта Срба и његове побједи против Мађара, увјеравајући црногорског владара и владика да садашња „*војна у Мађарској само је предигра великој драми која ће се одиграти с оне стране Саве и Дунава...*“ Бан је у вези с тим рекао и да „ће поред светлих имена која споменусте доћи и

²⁴ Кад му је Бан рекао да је срећа народа у бојној руци, Његош га је пресекао и одлучно узвратио: „*И у њиној, и у њиној*“. Бан је на то додао да народу који „не покушава ништа за своју слободу, неће је ни стећи“.

ваше у историју“, те ћу изменити своје стихове у пјесми вама посвећеној и ријеч „љубави“ у стиху: „Љубави твоје чудо, не Бога“ заменити ријечју „храбрости“. ²⁵ Поводом ове пјесме дуго су водили дијалог, нарочито о значењу ријечи „не бога“ у поменутом стиху, за коју се сагласио Његош са Баном да је може замијенити.

Последњу вечер свог боравка на Цетињу Његош и Бан су провели у расположењу. Одредили су „начин дописивања“ и усагласили и друге детаље дипломатског кореспондирања између Његоша и владе Србије. Бан каже да му је сљедећег јутра кад је дошао да се са Његошем опрости рекао: „*Не бих вам савјетовао да данас идете на пут, јер вријеме је мутно, и биће олује*“. Пошто није одвратио Бана, Његош му је дао свој кишни огртак и два перјаника да га прате, и препоручио да ако га на путу затекне олуја, свакако, преноћи код његовог оца Тома у Његушима. Како се обистинило Његошево предвиђање о олујном невремену, Матија Бан је морао да сврати у кућу Његошевог оца Тома, који га је (и перјанике) најсрдачније примио („сви мокри до коже“), у разговору „као стари познаници грејали су код ватре и сушили хаљине“. Бан Тома описује високог, крупног и лијепог старца, који „опомињаше на јунаке Омерових времена“. Томо је мало говорио, „али свака му је реч била умесна, свака примедба паметна“. Бану је постављао питања да му саопшти своје утиске о Владици, интересовао се за кнеза Александра Карађорђевића и о приликама у Србији, о Книћанину, и патријарху Рајачићу, о бану Јелачићу и његовим граничарима; молио је да му подробно каже своје мишљење и о Лацманима (Италијанцима) на Приморју. Бан се у разговору са овим старцем увјерио „да је о свему што се онда догађало био извештен и желео дознавати како се догађаји развијаху“. Старац је донио „један гуњац“ и огрнуо Бана који је био мокар и подрхтавао од хладноће. „Тронула ме та старчева пажљивост, те му захвалих топлим речима“. ²⁶

На Томово питање да ли су Банови родитељи живи, одговорио је – „Ено их, богу хвала, живи и здрави у Дубровнику“. Рекао му је да је и породицу – жену и троје дјеце довео из Београда у Дубровник, у кући су родитеља, иако „они нијесу још ни видели Србију“. Обавијестио га је да је и он, Бан, рођен у Дубровнику, а да се прије пет година настанио у Београду. Разговор је затим текао углавном о приликама у Дубровнику. Стари Томо је рекао: „*Е, Дубровчани су паметни и поштени људи. И*

²⁵ Матија Бан каже да му је на то Његош узвратио да то нипошто не уради: „*Не дирајте ми ону ријеч „љубави”, она је на своме мјесту, и њом се поносим*“. „Нашто нам храброст без љубави к народу? Тек ова ону узвишава? А слободно изоставите ријечи не Бога”.

²⁶ На Банове ријечи захвалности, стари Томо је одговорио да нема на чему да му захваљује јер, „*Ти си гост Владичин, па ето и мој, који сам имао брата и сина владика*”, више свега дошао си нам из далеке Србије. Ако брат брата добро не прими, а ко ће”.

ми смо једнога овде имали, али је то било прије него си се ти и родио“ – Слушао сам да се „звао Фрањо Долчи, или нашки, Сладовић“ . Кад је Бан казао да се о том Дубровчанину зна за његову судбину у Приморју, стари Томо је покупио „дугачке седе обрве тако да су му очи покриле“ и ућутао. Јер, и он, Бан, и Томо знали су трагичан крај Фрања Долчија. Знали су да је у смрт отишао невин.²⁷

7.

У вријеме посјета Матије Бана Цетињу и разговора које су водили Његош и он о политичким, књижевним и другим питањима – у Приморју су се дешавали догађаји у којима је посредно био ангажован и црногорски владар, посебно у расплету буне у Грбљу.

Његош је помно и с посебном пажњом, па и нестрпљењем, пратио ток догађаја код јужних Словена у Аустрији и мимо сусједне Боке Которске. У писму од 20. XI (1. XII) 1848. године он пита Станка Врза: „Иде ли наша ствар на те стране правцем? Хоће ли се наш народ свијету показати народом благородним и достојним самосталности своје или ће вјечно обожавати туђе вериге, које им већ толика вијека готово препилише врат и сатријеше народност?“ Не крије чуђење што се то „с нашим г. Гајом урадило“, па тражи да га Враз обавијести каква је „несрећа слијепога демона“ и код Хрвата „своје злобно и отровно сјеме“ донијела. Сматра да су већ учињене велике погрешке, и да се од правог циља далеко одступило“. Наглашава му да би било добро ако се у тој процјени ситуације вара, јер: „Ако се сада сагријеш, дуго ћемо тај гријех кајати“. У томе је Његош, на жалост, био у праву.

Његош је и неком неименованом Тршћанину такође изнио своју невјерицу у могућност ослобођења поробљених Словена: „Наше ствари свеколике имају велику главу а слабе ноге, те не могу опстати... Е, сиромаси Славјани, шта би Европа без робовах и да јој није њих... Ко је иколико сумљао да нијесу Славјани рођени за ропство нека данас њино пословање види“.²⁸

Већ је напријед речено да се српски покрет у Аустрији, помогнут од Срба из Србије, окренуо против мађарске револуције, а не против

²⁷ Томо је запитао Бана шта је чуо о неразјашњеној смрти Фрање Долчиа, који је 25 година, као учен човјек био у служби владике Петра, стрица Његошевог. Одговорио је чуо да је страдао због неке интриге и оптужбе да је наводно имао тајне везе са Французима и да их је звао да окупирају Црну Гору и да је шпијунирао Петра I. У ту интригу били су умијешани и руски прсти. Сумњало се, пише Бан, да је Долчи задављен у манастиру Стањевићи и то од руке Тома Петровића. Много касније ова сумња је документовано потврђена.

²⁸ Писма на која се позивам у овом чланку, као што је напријед речено, преузео сам из књиге *Петар Петровић Његош, Изабрана писма*, Титоград, 1967.

феудалних структура друштва Аустрије. Што је до тога дошло велику кривицу сноси вођство мађарске револуције због свог националистичког и шовинистичког става према Србима и Хрватима, и другим Словенима. У таквим условима савез Хрвата и Срба, направљен у самоодбрани, давао је изгледа да може довести до уједињења Јужних Словена. Стога Његош није никако могао, и да су Мађари имали политичког слуха за Србе, дејствовати у прилог револуцији а да не дође у сукоб и с Аустријом и вођством српског и хрватског покрета, па и да изневјери своју националну политичку концепцију. У нади да ће се борба Срба и Хрвата против Мађара развијати у самосталан покрет ка јужнословенској независности, Његош је желио да има и директнијег утицаја на ток догађаја. Чини се да тако ваља разумјети и његову понуду Хрватима, новембра 1848. године, да упуту у Хрватску војну помоћ од 2.000 Црногораца. Пишући о тој својој спремности генералном гувернеру Далмације А. Турском, он наводи и разлоге за то, истичући да смо „једно по једноплемености“, а друго Црногорци су вични „по њиховој природној наклоњености војничке трудове сносити“. У том писму Његош изражава не само интересовање већ и забринутост за смјер развоја српског и хрватског покрета у Аустрији. То потврђује његова мисао, која гласи: „Видећи ја да моја сабраћа Срби и Хрвати показују се најавно да правцем иду наклоњени к народности и к покрету, и мене је иста мисао одушевљавала која и Црногорце, ако устанак Србах и Хрватах не би била слијепа нека потстрека, која би на опште наше поруганије пред свијетом служила“. Ако би се десило ово посљедње, Његош каже, он би и Србе и Хрвате „држао за посљедњи народ“ у свијету, и, да би у том случају престао да се назива њиховим братом. Није пропустио да изрази жаљење што међу Јужним Словенима нема јединства, истичући да, не само код њих већ и код свих Словена, нема ни свијести о њиховој важности и снази, због чега прихватају инфериоран положај у Европи („што морају бити робље у Европи“).

Хрватски бан Јелачић, као што ће се показати, није прихватио Његошеву војничку понуду, резонујући (из свог главног стана у Бечу), да му ова неће бити ни потребна, а можда се више прибојавао самовољних Црногораца, њихових својеглавих и распусних ратничких навика. (И Његош је о томе говорио и Матији Бану). Одбијање војничке помоћи вјероватно је имало и друге, дубље политичке мотиве. Јер, Јелачић је морао знати, а не само наслућивати, да црногорски владар има тежње које иду даље од жеље да Мађари буду поражени – поборник је уједињења Јужних Словена и, према томе, у крајњем, одвајања Хрвата и Срба и од Аустрије, на шта он, хрватски бан и аустријски генерал, није ни у сну помишљао. Није Јелачић желио да Његоша и његове непо-

слушне горштаке, Црногорце, има ту на свом тлу, гдје би се непосредно укључили у војна и политичка збивања на простору Троједне Хрватске. Можда је Његошеву понуду о слању наговјештеног црногорског одреда сматрао и нереалном (од априла 1848. године Његош је нудио могућности слања Јелачићу чак и више од двије хиљаде ратника), с обзиром на материјалне неприлике црногорско-брдске државе да војнике опреми оружјем и другим ратним потрепштинама. Уосталом, дешавало се то у вријеме када је у односима између Његоша и бана Јелачића почело да се топи пријатељство и узајамно повјерење из прве (1848) године револуције.

Војну помоћ црногорског владара није прихватила ни Русија 1849. године, чија је армија дошла, на позив бечког двора, да гуши мађарску револуцију. (Његош је јуна 1849. године и генералу Орлову нудио одред од 4.000-5.000 Црногораца за ратовање у Мађарској). Иако су то одбијање петроградски војни кругови мотивисали приметношћу пребацивања црногорске нерегуларне војске морем, преко Трста, а затим до брдовитих терена западне Мађарске, гдје је она могла једино бити употребљена (за брдско ратовање), разлози су стајали, рекао бих, више у чињеници што је и њиховог господара и непослушне црногорске ратнике требало оставити по страни европске политике. Русија је и тим ставом показала да је Црна Гора искључиво објекат њеног старатељства и да црногорског владара жели да искључи из непосредног ангажовања у расплету револуције у Аустрији. Петроградски двор није желио да учини ни један корак који би у оној политичкој и војној сложеној ситуацији био у било чему супротан политици бечког двора. Његош је добро уочио да су у то умијешани прсти државног врха Аустрије, што се види из његовог писма упућеног аустријском министру унутрашњих послова Стадиону, фебруара 1849, у коме, између осталог, каже да се нада да ће аустријска влада убудуће испољити „благородне симпатије к Црногорцима“.

Његош је и крајем 1848. године био увјерен да још није усамљен у својим жељама и идејама да је могуће остварити српско и југословенско ослобођење правцем којим је покрет ишао. Искре наде као да су стизале са више страна. Тако, на примјер, тршћански Словени позивали су га да буде члан њиховог *Збора*, а он одговара неком неименованом Тршћанину, пимом од 20. X (2. XI 1848), поздрављајући ту идеју и истичући да ће оснивачима служити на велику част ако тај њихов Збор, као организација, „буде славјански“. Јер, дошло је вријеме, каже Његош, да Европа види „да нијесу Славјани рођени за ропство“ већ да се и они боре против сљепоће а за своју слободу. „Ја се чудим – каже он – а нигда се начудит не могу, како некима људима може постидно ропство толико

драго бити“ . Корио је Славјане што су толико пасивни и што трпе власт туђина, што „за ропством теже“ . Јасно он већ чини алузију да Словени ни из тадашњих догађаја неће остварити слободу, већ ће и даље остати подјармљени, у служби туђину. Мјесец дана касније (20. XII 1848 / 1. I 1849), Његош пише генералу и бану Јелачићу да поради да уједини Далмацију са Хрватском и да у уједињеној Хрватској обезбиједи сва права словенском народу. У том писму он не скрива своју љутњу на водеће људе из Далмације, као и на бечки двор, што су испољили незахвалност према бану, који је успио да спаси и пријесто у Бечу, односно династију и Аустријско царство, а они му узвраћају незахвалношћу.

Колико је црногорски владар вјеровао, ношен жељама у својој трагичној усамљености, да се може помоћи Југословенима и колико је био увјерен у моћ Јелачића и колико је, чак до наивности, иако је био један од реалних политичара у другим процјенама историјских догађаја и људи, држао до личности хрватског бана – види се из следећих мисли: „Тебе је тајна судбина – пише он Јелачићу – на челу Јужних Славјанах поставила... али се види све Твоје изопачују. Спасио си престол, династију и све њене посљедоватеље; учинио си им услугу какву им нико јоште није учинио од њина постања, па твоји здушници последије неколико дана мјесто захвале намећу Далмацији стари гвоздени јарам. А Далмација је Твоја бановина. Далмација за дивним братством не чезне али што је сирота крива кад не види даље од носа. Али сада, или хоће или неће, морати ће се трести талијанства... Рашта смо привикли робовати, рашта своје силе познавамо? Рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу? Ја сам, истина је, с овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпионства слободан, али шта ми је боље кад гледам околу милионе моје браће ће стењу у туђе ланце?... И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати“ . Његош је био убијеђен да је Јелачић послани месија према коме је „цијели народ наш“ упро очи, јер је у стању да ослободи Јужне Словене и да уклони „гадну љагу са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“ . Стављао му је до знања да је то „задатак велик“, и да „њим Европа нови лик добива“ .

Уједињени Јужни Словени – истицао је Његош – Европи су требали да дају тај нови лик, не питајући се колико је то историјски било реално. Зато он наставља да се упорно залаже за њихову сарадњу и јединство, у првом реду Срба и Хрвата, јер је у тој сарадњи видио и највећу залог за остварење њихових националних интереса. Тако он, почетком 1849. године, у једном писму подсећа Димитрија Медаковића, познатог српског публицисту и историчара, родом са хрватског простора, на на-

ционалну обавезу изграђивања сталне сарадње и јединства између Срба и Хрвата: „Једном смо вас поздравили да се придружите браћи Рватима, да сте заједно док вас зла срећа понијела није“. Није то било ништа друго него настојање да се истраје на југословенској линији како ју је он замишљао у оквиру могућег дјеловања.

Из писма већ наведеног Његошевог грофу С. Штадиону, министру унутрашњих дјела у Бечу, (од 27. фебруара / 11. марта 1849. године), види се да је и даље вјеровао у сусједну Аустрију, увјерава га, и да ће „она иста чувства чистога пријатељства“ према њој „и унапријед остати“. Из садржаја овог писма да се наслутити да се у Бечу нешто сумњало на црногорског владара кад је био изазван да напише и да се „његово име не да злоупотребљавати, нити се к њему могу никаква опака толмачења односити“. Увјерава он министра Штадиона да је „љубитељ благоразумне слободе која дичи и облагорођава човјека“, али и да је истовремено и „највиши непријатељ анархије која је гора него куга“. Он је под анархијом подразумијевао смутњу и врење у Монархији, прије свега у свом сусједству, против чега је од почетка имао одбојан став. „Та мене је анархија (мисли и на племенске међусобице и непослушност својих поданика – М.Д.) више главобоље дала но иком у Европу“. Стога он, Његош, нема разлога да буде „непријатељем Аустрије, иако је досадашња аустријска политика на наслов Црне Горе и мрзила“, али се никада није борила „противу наше слободе“. А што се „тиче мијешања неких општина црногорских (племена – М.Д.) у послове бокешке“ тога је било и раније против његове воље и може се догађати и убудуће због блискости општина, јер је то тешко спријечити „доклен се гођ у Боки комеша“. Упозорио је своје Његуше (16. марта 1848) да не подстичу и буну против ћесара“ у Боки, јер ћесар је „велик и за њу ће чути или не чути, ако ли је радите за инат мој, то сами своју кућу разурате“.

Мијешање у послове бокешке било је снажније у вези и са буном Грбљана којима су притицали у помоћ Његуши и други сусједни Црногорци мимо сагласности свога владара. Занимљиво је да Његош аустријском министру отворено ставља до знања да његово „влијаније јако дјејствује на народ бокешки“, али само ако аустријске власти Бокелјима буду дале олакшице (пореске и друге) сразмјерне „њиховом биједном крају“. Ако се буде тако поступило биће довољне „неколике моје ријечи“, наравно, „ако је то угодно аустријском правитељству, да се они поврате сасвим у послушаније“. Није скривао своје увјерење ако „им тек остану на врат исти терети који су им наметнути ево неколике године“, а које они због свог сиромаштва „сносити не могу“, онда се он неће „у то нипошто мијешати“, „јербо бих противу своје части поступио“ – закључује своје писмо царском министру.

Бан Јелачић се 20. III / 1. IV 1849. обраћа Његошу писмом у коме тражи да спријечи прелазак својих људи „с намјеренијем непријатељским у Боку“, а „ако би Которани по савјет к Вама дошли“, молио га је да их савјетује „како је за корист нашу потребно у Боки Которској мир држати“, а њихове жеље он, бан, ће „законитим путем влади подтио и проглас Котора нијети“ и да ће заступати њихова права. Истога дана бан Јелачић је упу нима у коме их је позвао да се држе „реда, мира и братинске слоге“, да буду вјерни цару и да не нарушавају „говорењем и чињењем сјајно име словенско, с којим се Србљи и Хервати диче...“. Ово Јелачићево обраћање, молба, а затим и пријетња Бокељима било је свакако изазвано побуном Грбљана и њиховим сукобом са властима у Котору.

Од марта 1849. године догађаји су се кретали тако да је Његошу постајало све јасније да ће неминовно услиједити неповољан исход за српски и хрватски покрет у Аустрији, почела је да се топи његова нада у остварење југословенске идеје. То је саопштио и Матији Бану приликом његовог другог доласка у Цетиње, јуна 1849. године. Сазнање да је бечка влада Јужне Словене смишљено и лукаво водила и усмјеравала против мађарске и италијанске револуције да би само спасила двор Хабзбурга и Аустрију, а не да би им омогућила било какво уједињење, макар и под „ћесарским штитом“, као и да је Јелачић био и остао само ревностан аустријски генерал – било је за Његоша велико разочарање. Тако је, с током даљег развоја догађаја, његов тон постајао све оштрији и прекорнији у обраћању Јелачићу, све док се односи међу њима нијесу потпуно охладили и најзад угасили. Оно што је наслућивао, пишући Станку Вразу, у јесен 1848, да уочава „страшне погрешке“ нашега народа и његових вођа, и „да се од правога циља далеко одступило“, с надом „да се варам“, на жалост, потпуно се обистинило. О тој изневјереној нади у ослобођење Словена, као што је показано Његош је, према Бановом свједочењу, говорио и овом емисару српске владе.

Расплет догађаја 1849. године му је показао право лице Јелачића, коме је Његош прорицао улогу спаситеља, месије Јужних Словена. Његош се увјерио да бан Хрватске троједне краљевине, као дисциплинован аустријски генерал, није марио за југословенство, нити је за њега био спреман да било шта жртвује на штету Аустрије и свог положаја у њеном врху. Показало се колико је и сам Петар II био у заблуди, вјерујући да ће Хрвати и Срби под Јелачићем успјети да се осамостале и да у погодно вријеме створе једну јужнословенску државну заједницу – свеједно што би била у границама Аустријског царства.

Губљење наде у остваривање идеје југословенства јасно се ишчитава из Његошевих писама (писаних априла и маја 1849), упућених српском кнезу Александру Карађорђевићу и дубровачком књижевнику

Меду Пуцићу. Кнезу Србије он пише да се српска политика у Војводству, која је бранила Србе од Мађара, свела у најамништво за Аустрију. Јер: „Војводство на слабе гране стоји, па и да је сасвим ослобођено од Мађара, за српство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина“. Разочаран у исход покрета Срба, и Хрвата, истицао је и у разговорима са Матијом Баном да је било много боље да се Србија, умјесто ангажовања на страни Срба у Војводини, заједно са Црном Гором, окренула према Босни и Херцеговини и да су помогли њихово ослобођење од Турака. „Данас би се у рукама имало оно што се не би могло лако изгубити“ – закључује Његош самоувјерено.

Његошево писмо Дубровчанину, књижевнику Меду Пуцићу, по народности Србину католичке вјере, још више свједочи о његовом разочарању у исход покрета Срба и Хрвата у Аустрији, не скривајући мисао да је југословенство још увијек само „идеална ријеч“. „Ја сам се у почетку нешто надао“ – пише Његош Пуцићу, 23. априла (5. маја) 1849 – „но данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само грознијем гласом лијепо звони. Што је Бановина (Троједна Краљевина) и Војводство? То су мртве историчке ријечи – друго ништа. Југословени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде. Стога они себе и предају слијепо у безусловно ропство туђину. Ово је вјечна мука за оне који су њихови и за оне душе које ово осјећају – него свеједно бива кад наша браћа не знаду разумјети што је дична слобода“.

Већ је споменуто да је Његош поздравио одлуке Мајске скупштине у Карловцима и успостављање Војводства. У романтичарском заносу и жељи за што бржим јединством свих Срба, па макар и у најформалнијем виду, сматрао је да ће њихово Војводство допринијети општем ослобођењу српског народа и у границама Турског царства, разумије се у савезу са Црном Гором и Србијом. Поздрављао је Ђорђа Стратимировића и Стевана П. Книћанина, водеће личности Срба у Војводству, и одликовао их медаљом „обесмрћеног Обилића“. На том високом одликовању С. Книћанин Владици, „Господару црногорскијех јунака!“, одговорио је из Београда, 7/19. марта 1849. године, захваљујући му што га је издигао на ниво витезова Душанових и соколова Карађорђевића. Увјерава га да ће „високо оно одличје, којим си ме као добри отац обрадовао“ достојно носити и да ће и убудуће „страдајућој у Угарској браћи Србима у невољи“ помагати. О С. Книћанину и о његовом храбром и јуначком вођењу српског добровољачког одреда (Шумадинаца), с којим је добијао битке у равници банатској, бранећи Србе од Мађара, као што је веч речено, Његош је похвално говорио и Бану.

Иако је Његош био против агресивне политике Мађара и Италијана, односно њихових револуционарних влада, због тога што су угрожа-

вале национална права словенских народа, то не значи да је он био и против друштвених промјена које је тражила фебруарска револуција. Напротив. Зна се да је он начелно био за друштвене промјене у корист Срба и Хрвата, а са Гарашанином и другим водећим личностима Србије онога времена, разрађивао је програм и припремао планове за побуне и устанке српског народа у Турској, у комбинацији с ослободилачким акцијама Црне Горе и Србије. О том Његошевом политичком ангажовању оставио је занимљива свједочења Матија Бан у својим мемоарским списима. На том плану, он је био у ствари национални револуционар у пуном значењу тог појма. У припремању и разгарању ослободилачког покрета око граница Црне Горе Његош је, може се рећи, доиста био борац ослободилачког замаха и акције.

х х х

Средином 1849. године владало је немирно стање у Боки Которској, изазвано буном Грбљана због тешких пореских оптерећења, што је резултирало сукобом са полицијом и војском, те и жртвама на обје стране. Али непосредним ангажовањем црногорско-брдског владара и попуштањем аустријских власти, буна се почела смиривати. Смиривање буне се поклопило с временом другог боравка Матије Бана на Цетињу. Његош је Бану изнио свој став и политичко залагање код аустријских власти у Котору како да се компромисно изађе из настале ситуације. Бан је, иначе, од почетка пратио развој догађаја у Грбљу. Занимљиво је да је он 1848. године сковао и ријеч *четник*, по узору на појам у пољском језику, да би означио герилца (борца) у Грбљској буни. Његош је успио да увјери и локалне аустријске власти и бечку владу да је у интересу обје земље да на миран начин становништво Грбља остварује своје интересе. Сношљивијем поретку у Боки допринијело је и енергично дјеловање црногорског владара да се регулише неометан прелазак Црногораца и Брђана на аустријску територију и његово обећање да ће учинити све што му стоји на располагању да их обавезе на њихово мирно понашање, као и да добије гаранције од аустријских власти да ће коректно поступати према њима, прије свега, на пазарима у Котору, Перасту и Рисну.

Његош је 3. јуна 1849. године писао бану Јосипу Јелачићу да га је његово писмо, „од првога травња о. г. „удивило“, јер тада преласка „црногорског с оружаном руком у Боку Которску сасвијем није било“, а и немира се „мало догађало, којих је свагда пођешто бивало, каноти међу наоружаним опћинама, које су привикле често путах домаће спокојствије нарушавати“. Његош истиче да је свим силама „настојавао, како

што и данас настојим“ да неповредиво мирно стање, „спокојствије остане међу Боком и Црном Гором“. За одржавање мирног стања с Боком Његош увјерава Јелачића да је то интерес Црне Горе и да га је на „ово заклела из ђетинства најјача и најсветија свеза и љубав братска“. Он увјерава Јелачића да ће ове његове ријечи „цио народ бокески једнијем гласом потврдити“. Његош у истом писму бану Јелачићу истиче да његов уплив на Бокеле је братски и да је „истина доста јак“; он је „готов у свако доба на ползу субратску употребити“, али под условом да се „Бокелјима учини олакшица сходно њиховом биједном стању...“ Његова ријеч у том случају може „сва комешања Бокеза утаманити“, ако „сви ти терети несносни, од неко доба Боки наметнути, остану Бокелјима на врат, Његош каже да се настале неспоразуме између аустријских власти и становника не би „могао умијешати, јербо бих поступио противу сопствене чести“. О томе, каже Његош – писао му је нешто и г. Штадион, „и ја сам њему исто овако за Бокеле одговорио“. Писмо је Његош завршио „Збогом Свјетљејши Бане“ с жељом да те прати „од бога здравље“ и у сваком „претпријатију срећан успјех“. Иначе, садржај овог писма црногорског владике бану Јелачићу, за разлику од ранијих, која су била приснија и топлија по тону, упућује на закључак да су њихови односи постали строго службени, официјелни.

Нормализовање односа с Аустријом било је значајно и на плану одбране Црне Горе и Брда од евентуалних турских напада, затим куповине оружја и муниције и права слободног транзита преко њене територије. Биле су то привремене противуслуге Аустрије. Његош је у револуционарним превирањима – када бечка влада „немаше кад ни главе на Боку обратити“, због заузетости у сламању мађарске револуције и борбе против италијанских аспирација на Далмацију – пријетио Боки да ће је, ако се не примири већ покуша од Аустрије да се отцијепи, „сву прахом и пепелом учинити“. Набавком оружја, муниције, војних и других потрепштина, међутим, Црногорци се нијесу дуго користили. Јер, аустријска влада је и даље с неповјерењем гледала на односе Црне Горе према Приморју, па је, највјероватније због тога и донијела одлуку да се Црногорцима забрани испорука оружја и другог ратног материјала. Штавише, аустријске власти су 1850. године забраниле превоз топовских граната морем („неколике иљаде зрна и картеча за топове“), купљених раније у Енглеској, као и друге муниције и оружја за Црну Гору. Окружне власти у Котору и губеријалне у Задру ту забрану транспорта ратног материјала у Црну Гору образлагале су наводном опасошћу да до њега могу доћи Бокели, у вријеме кад се „Аустрија побједоносна миром надслацава“. То образложење, без обзира на то што је у Боки било талијанаштва, није било убједљиво јер 1850. године заиста

није било бојазни од неке нове побуне против Аустрије, поготово што је већ био ступио на политичку сцену апсолутизам Александра Баха, министра унутрашњих послова. Разлози због којих је аустријска влада забранила транспорт оружја и муниције у Црну Гору били су сасвим друге природе. Највјероватније да је на Беч утицало Турско царство, будући да су у то вријеме њега узнемиравале вијести о стварању српских тајних организација за припремање оружане борбе за ослобођење српског народа.

8.

Матија Бан свједочи да је последице другог боравка на Цетињу, из Дубровника, гдје је остао да презими са породицом, са Владиком водио кореспонденцију о политичким односима Србије и Црне Горе, као и о политичком стању у Приморју, некад шифровану (шифре уговорене у јулу 1849), а „некад преко нарочитог скоротече, из Београда доведеног“.²⁹ Почетком прољећа 1850. године Бан је добио налог да „што скорије“ дође у Београд. Пошто је уредио послове (свакако политичке природе), како не би стали за вријеме његовог задржавања у Београду, одмах је о томе, „по скоротечи“ послао вијест Његошу. У Београду Бан је од кнеза А. Карађорђевића и Гарашанина добио нове политичке инструкције, „да пошто је усколебаност народа легла у свој Европи“, и пошто су све силе предузеле „да мир утврде и одрже, то је мудрост налагала“ да се не подижу буне и покреће *источно питање*. Наложено му је да се врати у Дубровник и оданде пође на Цетиње и Његошу пренесе поруку српске владе да се „спремљени покрет у Турској“ обустави „до згодније прилике“, и да све људе који су на „томе радили распустите“.

Матија Бан је у прољеће 1850. године трећи пут био гост црногорског владике и владара, опет у улози специјалног дипломатског емисара српске владе. Овај сусрет са Његошем је за Бана био потресан и тужан. Његош је био оболио од туберкулозе, а к томе и порушена државничка надања и одустајање од политичке акције за ослобођење српског народа тешко су му пале. Иако политички уздрман и тренутно немоћан, Његош је предложио Бану, након што је саслушао вијести које му је саопштио, да на своју руку поведу акцију против Турака: „*Знаш ли шта је? Ерцеговина, Босна и Црна Гора са Албанијом у нашој су руци; сад их већ можемо запалити кад год хоћемо; бацимо ватру, па Србија, хтјела – не хтјела, мора за нама поћи*“. Кад су, касније на вечери, након поду-

²⁹ Тога љета Његош је у Дубровник послао свог сестрића Стевана Перовића, с молбом да му Матија Бан нађе стан у каквој честитој кући, и узме учитеља за италијански језик. Бан је Перовићу нашао доброг учитеља, а њега примио у својој кући на становање – и увео га у отмена друштва.

же ћутње, разложили све могуће околности и последице, Бан му је одговорио, „да кад бих извесно знао да ћемо својом иницијативом Србију повући у акцију, он се не би колебао“, али зна политички став Србије да би таква акција била осуђена на пропаст, да би у њој највише страдао народ. Његош се сагласио са Баном, резонујући да би заиста у случају покретања устанка сав терет „одговорности пао на једину Црну Гору“ с несагледивим последицама – дипломатским и војничким.

Занимљиво је да је црногорски владар у планираној акцији против турског царства рачунао на војничке снаге од „педесет хиљада бораца – и то каквих људи.“³⁰ На растанку с Матијом Баном, Његош је потврдио и своје страховање да би војна акција (устанак) против Турака, у вријеме када је Европа улазила у мирније воде, последице угушења револуције у Аустријском царству, била осуђена на пропаст и да би од те акције, коју је и сам предложио, највише страдао недужни српски народ. Признао је да ће га до смрти бољети што је добро смишљена идеја (прихваћена и од вође албанског племена Миридита, Биб-Доде, и наводно усмено утаначена и са херцеговачким везиром, Али-пашом Ризвановићем Стачевићем), остала само мртво слово, неостварена. („*Од Косова овако што није било урађено у нашем народу, па да сад мора напразно проћи. То ће ме до смрти бољети*“ – рекао је црногорски владар). Бан је, састављајући свој извјештај о разговорима с Његошем српској влади, овај његов закључак, пропратио коментаром да: „Заиста од косовске пропасти још се никад не беху до тада сложили, православни, католици и потурчењаци у мисли избављења народног, и обнављања старе српске државе. То је био и остао покушај...“ Покушај који карактерише политику онога времена не само Његоша већ и других првака, који су Србијом управљали, и који су правили планове о рушењу Турског царства не марећи на реал-политику, оновремених европских сила и њихових кабинета, који су стајали на становишту легитимизма (још од Бечког конгреса 1815). Његош, мада је био реалан државник, у многим пословима које је успјешно реализовао у изграђивању државних институција у Црној Гори, ипак, у идејама о ослобођењу српског и других јужнословенских народа, испољавао је романтичарски став. Но, на то ни њему ни Бану не треба замјерити – били су оба пјесници епохе романтизма.

Последњи (четврти) сусрет Његошев с Матијом Баном одиграо се на Цетињу, у лето 1851. године. Аутор својеврсних мемоарских за-

³⁰ Бан бильежи да му је тада Његош рекао и слиједиће: “За дипломатске (последице) не марим, и војничких се не бојим чим сам у споразумљењу од албанске стране са Биб-Додом, а од ерцеговачке са везиром Сточевићем. Ту само имаћемо око 30000 пушака, додајте мојих 15000, а 5000 из Далмације, па располажемо са снагом од 50000 људи, И то каквих људи. (М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*).

биљешки свједочи да је Његош том приликом био много болеснији него приликом разговора вођених годину дана раније (средином јула 1850), и, да је увелико слутио скору смрт. Иако тешко болестан Његош је срдечно примио емисара српске владе, разговарали су, разумије се, претежно о политичким приликама и односима Црне Горе и Србије. Његош је, свједочи Бан, и том приликом, изразио жељу „да се све установљене пограничне жеље не укину, него да се бар главне задрже још за једну годину“. Иако је Његошу рекао да за то није био овлашћен од владе из Београда, Бан пише да је пристао на његов предлог, „под своју одговорност“, да се задржи шест раније формираних агенција (не каже којих и гдје). Београдска влада се с тим сагласила, али је одбила да Бан даље остане у Дубровнику – није му дато ни одобрење да пренесе типографију са Цетиња у Дубровник (имао је за то одобрење Владике), гдје је требало да штампа у „духу нашем један политички лист“. По категоричком налогу Илије Гарашанина Бан се вратио у Београд, гдје је добио постављење за професора француског језика, што је била „само завеса којом се други рад прикривао“, његово повјерљиво дипломатско дјеловање.

На растанку са Баном, приликом његовог четвртог сусрета, Његош јако ослабљен, осјећајући да му се ближи смрт („душа ми убија тијело“), рекао: „*Пријатељу мој, не жалим што ћу умријети, али жалим што нијесам у моме животу ништа знаменито учинио*“. „Тако је хтјела моја зла судбина, која ми од почетка није била у животу наклоњена“. Бану је дао савјет, као младом и здравом човјеку, који је на добром мјесту „за народни рад“ да у Србији остане, јер је она матица Српства, „без ње никад ништа“. Аманет ти наша народна ствар, „*која неће успјети ако на њој не буду постепено радили разумни, самопријеговарајући и одважни људи*“. Замолио га је да пренесе његове, Његошеве, поздраве Кнезу, Книћанину и Гарашанину, и да им каже (од моје стране), „да ће Српство препородити“ прије „дрском одважности него претераним обзирима“ дипломатије. Дипломатија има својих рачуна, а ми морамо полазити од наших интереса. Завршио је Његош са Баном овај посљедњи разговор: „*Сјети ме се гдје год кад ме већ не буде, и нека потомство бар дозна за наше намјере, кад му дјела не могу оставити*“.

Банови мемоарски записи непретенциозног наслова (*Подаци о Петру Петровићу Његошу*) – скицирани и највећим дијелом написани непосредно, послје сваког разговора са Његошем, с основним ауторовим полазиштем да што прецизније унесе чињенице и опсервације – сами по себи говоре да им не треба коментара. Ови записи својим садржајем употпуњују друге изворе, прије свега, многа писма Његошева значајнијим личностима Срба, Хрвата, као и других појединаца, чије је дјеловање било од значаја у догађајима бурних револуционарних

година (1848/49), и око средине 19. вијека. Мемоарски записи Матије Бана дају потпунију слику о Његошевом ставу и политичким погледима у оном турбулентном времену. Чињенице у овим записима помажу да се освијетле и догађаји у Приморју од априла 1848. до љета 1851. године, као и да се прикажу политичке прилике у Његошевој Црној Гори, у оном временском раздобљу.

х х х

За вријеме трећег боравка Матије Бана на Цетињу, као што је већ напоменуто, због одлуке владе Аустрије (из 1850) о забрани увоза у Црну Гору оружја и муниције, земља се била суочила с великом тешкоћом – пријетила јој је опасност од турског напада. Била је то више него велика незахвалност Петру II Петровићу Његошу, који је судбоносне 1848/49. године „спасио Боку Которску и округ Дубровачки од потпуног разорења“ од црногорских пљачкашких чета, и, што је утицао да у пограничним племенима „докрајчи анархију“. Погођен том промјеном аустријске политике, новембра 1850. године, пошао је у Беч са захтјевом да се Црној Гори поново одобри набавка оружја и муниције у Аустрији, под условима како је то било утврђено раније. Од канцелара кнеза Шварценберга тражио је, као дар за учињене услуге у догађајима 1848. и 1849. године и „дванаест топова и неколико стотина центи барута“. Да би на овај захтјев добио повољан и брз одговор, обратио се и бану Јелачићу за посредовање. Бечка влада је одобрила Црној Гори увоз оружја, с мотивацијом да ће оно бити употријебљено за властите потребе, а не за рат против Турске. Захтјев за уступање дванаест топова и означене количине барута као поклон, међутим, одложен је („за сада“), јер политичке прилике нијесу допуштале да се то обећање црногорско-брдској држави одмах реализује. Његошу је утјешно речено да ће му Аустрија у случају да Турска нападне Црну Гору и Брда пружити одговарајућу помоћ, укључујући и тражене топове и барут.

Упућеност Црне Горе и Брда на приморске пазаре гдје су набављани не само оружје и муниција него и сви занатски и индустријски производи, и преко којих је ишло оно мало извоза из Црне Горе, те могућност коришћења зимске испаше за стоку, запошљавање (у поморству и другим привредним дјелатностима), иселавања Црногораца, као и због повољнијих климатских услова да планинска земља дође много раније у Приморју до сјемена и пољопривредних производа за исхрану, у вријеме када у залеђу има најмање хране, позајмљивање новца и други облици привредне сарадње несумњиво су морали имати утицаја на тјешње везе истородног становништва једне и друге државе, на њихо-

ву узајамност, сарадњу, па и рјешавање многих спорова које су државне власти морале да рјешавају. Све је то било од утицаја на политичке и свеукупне односе Аустрије и Црне Горе, и, онда, и касније.

Односи Црне Горе и Аустрије, разумије се, умногоме су зависили и од политичких односа Аустрије и Русије, односно једне и друге сједне и Турског царства с друге стране. Политички односи са Црном Гором, над којом је бдјела Русија, за Аустрију су имали велики значај с обзиром на њен геостратешки положај и улогу у ширењу ослободилачког покрета у српским областима и њене везе са Србијом. Стога је Аустрија, руковођена одраније својим тежњама продора к дубини Балкана и даље према Блиском истоку, и своје политичке и друге односе према ослободилачкој борби Црногораца и Брђана одређивала је зависно од тога колико и како те њихове акције може искористити за своје политичке интересе.

Захлађење у односима Његоша и руског двора (због одлагања његове молбе да посјети Сан-Ретербург), аустријска дипломатија је искористила и својим политичким интригама успјела да га увјери да је много реалније да се више наслања на сусједну Аустрију и да од ње тражи помоћ и заштиту. То се и десило 1850. године, кад се Његош, иначе велики русофил, у интересу одбране своје црногорско-брдске државе од наговјештаја турског напада, привремено приклонио Аустрији и од ње тражио помоћ о којој је било ријечи.

9.

Кад је избила револуција 1848. године, захвативши и јужнословенске земље под Аустријом, Његош је изражавао сумњичавост да она неће донијети национално ослобођење ни Србима, па ни Хрватима. Мађари и Италијани су у 1848. и 1849. години, чак, још више насрнули на јужнословенске области и народе, запријетивши им националном асимилацијом.

Никола Томазео, који је стао на чело обновљене Млетачке републике, 19/31. марта 1848. године, обраћа се Његошу, у својству новог заштитника Боке Которске, и, у заповједничком тону га упозорава, да се не усуђује спустити, у дослуху с Русијом, „из Црне Горе и напасти Котор“. Чуо је он да Црногорци упадају, пљачкају и пале пограничне крајеве, а та, као и друга њихова злочинства „неће остати некажњена“. Упозоравао је црногорског владуку, као владара „дакако слободног народа“, и као пјесника и Словена, да не допусти да његови људи користе новонасталу ситуацију и поступају на злочиначки начин против Далматинаца над којима бди „Божја правда“ и он, Томазео, чији је глас „страшан јер је праведан“. Пријетио је Владици, дотадашњи његов пријатељ,

да ће све то бити жигосано од Европе, јер је она „упрла очи у Вас“. Та Европа, по Томазеу, била је Европа револуције и промјена, па није скривао намјеру да Венеција поново овлада Боком, с грађанском влашћу и италијанском културом.

Аустрија је искористила Јужне Словене, у првом реду Хрвате и Србе, усмјерила их против револуције (ишло јој је у прилог то што су од револуције и сами били угрожени), дајући им у почетку наду (прокламованим уставом и другим привременим политичким и социјалним уступцима) да је могуће да дође до њиховог уједињења под круном ћесарског црног двоглавог орла. Његош је, (то свједочи као што се видјело и Матија Бан), немире, међутим, схватио као могућност да се Срби и Хрвати осамостале и усмјере ка југословенској независности. Њему је то, у датим условима, изгледало реалним избором. Јер, и Црна Гора и Србија, као међународно непризнате државе биле су недовољних снага, а ни код Срба у Угарској и на хрватским просторима није било снага које би – и да су биле револуционарно далековиде – биле кадре да српскохрватском покрету дају смјер другачији од оног који је одговарао њиховим властитим локалним интересима.

Послије угушења револуције 1848/49. године, Његош, досљедан идеји ослобођења српског народа, сматрао је да најприје треба све снаге усмјерити на сламање Турске, па тек онда радити на изграђивању јединства Срба са Хрватима и Словенцима. Стога се он радо приклања Гарашаниној концепцији борбе за ослобођење српског народа, залаже се за реализовање његовог тајног плана припремања општег устанка против Турака, о чему свједоче његови поновни разговори и договори са Матијом Баном, који га је по други пут посјетио на Цетињу, у прољеће 1849. године, и конкретније га упознао о завјереничким плановима Уставобранитељске владе у Србији. Посљедње двије године живота црногорског владике протекле су у знаку тјешње политичке сарадње Цетиња и Београда. Цетиње привремено постаје још истакнутији центар националне активности, одакле се усмјерава дјелатност завјереничких организација, створених према Гарашаниновим плановима припремања устанка српског народа. Његош у оно вријеме одржава тајне везе и с Арбанасима католицима (Миридита), придобија их за борбу против турске власти. Он је био дубоко увјерен да ће замишљена акција уродити плодом, о чему јасно говори и чињеница да је, растајући се с М. Баном, нови сусрет романтичарски договорио у српској средњовјековној пријестоници Призрену. Његош је био увјерен да је идеја ослобођења српства најснажнија у Црној Гори, коју он назива „Српски крвави крш“. У томе истицању идеје црногорског српства он је видио реалност успјешне борбе за слободу и егзистенцијални опстанак Црногора-

ца, прије свега за њихов духовни опстанак. Црној Гори и Србији, Његош у романтичарском националном заносу – понесен идејом српства и југословенства – намјењивао је, (у оно вријеме), највећу улогу у рушењу Турске, без обзира на то што обје ове земље за такву улогу, сложен и веома тежак задатак, нијесу имале реалних снага. Он је до краја живота стајао на становишту неминовности рушења Турског царства – у име слободе – упркос чињеници што су велике силе биле за одржавање његовог територијалног интегритета још од Бечког конгреса (1815).

х х х

Европа је послије слома револуције 1849. године улазила у мирније политичке воде, па се наслуђивао и крај планова о свеопштој акцији коју су Београд и Цетиње припремали против Османског царства. Било је јасно да Београд и Цетиње више нијесу, и да су имали снага, могли било шта предузети против Турске. Политички разлози за такав њихов став налазили су се у веома сложеним политичким и социјалним приликама Европе онога времена и политици легитимизма. Његош је то уочавао, али као да није хтио у све то неповољно за свој народ да вјерује. Стога наставља да одржава везе са околним народним првацима у Херцеговини, Васојевићима и другим околним брдским племенима и да их храбри и подстиче на спремност за борбу против освајача; као што је показано, радио је на придобијању за хришћанску ствар и великог католичког албанског племена Миридита, у чему је имао подршку београдске владе.

Његош је, као што је напријед речено, у лјето 1850. године, веома тешко и болно доживио трећи сусрет са Матијом Баном, повјереником београдске владе, који му је саопштио да је у Београду пала одлука да се распусте све тајне организације које су биле створене ради припрема устанка против турске владавине. Но, без обзира на то разочарање, изазвано вијешћу о растурању устаничких организација и гашењу свега што је било створено за планирану борбу, он, Његош, није пао у очајање. То потврђује Матија Бан у свом мемоарском спису. У Његошу је до последњег даха остала неугашена и југословенска идеја. „Само обмана је убитачна и за људе и народе... Ја злу свакојем гледам право у очи“ – написао је он јануара 1850. године – Стевану Книћанину. За Његоша су само привремено биле потиснуте наде у будућност српства и југословенства.

Југословенска идеја, као шира од српске, заокупљала је и храбрила Његоша до посљедњег његовог даха, октобра 1851. године. То потврђује и његово писмо словеначком лингвисти и пријатељу Фран-

цу Миклошићу, од 12 (24) марта 1850. године, у којему пише да с нестрпљењем очекује појаву његовог рјечника, за који каже да ће бити „највећа драгоценост нашега жалоснога књижевства“, и да ће имати велики значај за даљи развој културе Јужних Словена. „Та то је светиња словенска, која је до данас трунула у талогу некњежества, заробљена народом забаченим самим собом“. Интересовао се и за најављени Миклошићев лист на који жели да се претплати, а за који ће секретар Милаковић слати и „погђе који“ прилог из Црне Горе. Писмо Миклошићу завршава: „Ви сте на мјесто те можете велику ползу принијети силномо но кукавноме и слијепоме југословенству“.

Његош је идеју о југословенству као опцију за ослобођење од туђина, за политичку и културну еманципацију Јужних Словена, његовао све до смрти. То се да видјети и по томе што је он, последице слома револуције у Европи, и промјена става Беча према Србима и Хрватима, по упутствима београдске владе кнеза А. Карађорђевића, разрађивао план о акцији ослобођења области између Црне Горе и Србије, с визијом стварања српске јединствене државе која би се даље ширила на Босну, а затим би у савез с њом ушла Хрватска, а можда и словеначке покрајине. У том Његошевом плану наслућивала се идеја о некој будућој југословенској федеративној државној заједници. Његову југословенску мисао потврђују и познати стихови, које је ставио као мото свом „Лажном цару Шћепану Малом“, а који гласе:

„Не пита се ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
Чије л’ га је задојило мл’ јеко“.

И у предговору „Шћепана Малог“, Његош налази за потребно да спомене југословенство, објашњавајући да је у Венецијанском архиву истраживао грађу „о чудноватом Шћепану и о другом стварима односећи се Југословенства“. А на корицама ове своје посљедње књиге назначио је да је штампана „У Југославији“ 1851. године.

Његош је, као што ће то чинити касније Јосип Јурај Штросмајер, држао да су Срби и Хрвати етнички врло блиски, али је уважавао и постојање разлика између њих, као и између њих и других јужнословенских народа, те да их карактеришу и друге особености (језик, култура, обичаји, менталитет и др.), настале првенствено усљед различитих вјера а и њиховог природног историјског развоја.

Иначе, име Југославија од Његошевог доба ће се снагом његошевске мисли неодољиво пробијати из тајних и јавних договора и нарастати све док није постало општеприхваћено за име новостворене државне заједнице Југословена (1918). Оно ће наставити да живи и да добија све снажније значење и у Црној Гори.

Све речено говори да је Његош емотивно, политички и поетски његовао југословенску идеју, вјеровао у историјску будућност њеног остварења. Југословенска мисао за њега је очигледно била нешто дубље и више од државног и политички прагматичког циља – ослобођења српског народа од вишевијековног робовања под туђинима. Видио је он у њеном остварењу пројекцију заједнице југословенских народа, задојених истом историјском судбином.

Југословенска идеја, међутим, ни практички нити политички у малој патријархалној и сиромашној сељачкој Црној Гори, упућеној на сталну борбу са великим унутрашњим тешкоћама и економским недаћама и, наравно, подложној притисцима спољних непријатеља, држави која се грађански тек почела изграђивати, није могла ухватити, (у другој половни 19. вијека), чвршће коријене. И сам Његош, иако је идеји југословенства удахнуо своју широку пјесничку душу, своју оригиналну и визионарску мисао, није успио да ту мисао до краја развије и учини је јаснијом својим насљедницима на кормилу црногорске државе.

Miomir DAŠIĆ

PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ DURING THE 1848-1849 REVOLUTION IN THE MEMOIRES OF MATIJA BAN

Summary

Njegoš' political views and attitude on 1848-1849 revolution are the main themes of this paper. His friendship with ban Jelačić is also shown. The emphasis is on the four meetings (held at Cetinje, from 1848 to 1851) of Petar II Petrović Njegoš and Matija Ban, a political emissary of the Serbian government. The historical context of these meetings is illustrated as well as their political significance and serious consequences for the Serbian nation. A special section is dedicated to conversations of two poets on literature, especially Njegoš' *Gorski vijenac* and *Lažni car Šćepan Mali* and their artistic dimension. His idea of Yugoslav unification is briefly mentioned.

